

Pomurska Obzorja

POMURSKA OBZORJA

Odgovorni urednik	Mitja Slavinec (Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Slovenija)
Glavna urednika:	Petra Cajnko (Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Slovenija)
	Milan Svetec (Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Slovenija)
Tehnična urednica:	Petra Cajnko (Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Slovenija)
Oblikovanje naslovnice	Tilen Žbona
Vrsta publikacije	E-Publikacija (spletna izdaja)
Dostopno na	https://journals.um.si/index.php/pomurska-obzorja

UREDNIŠKI SVET

Damir Josipovič, Albina Nečak Lük, Vesna Kondrič Horvat, Darja Senčur-Peček, Mirjam Sepesy Maučec, Rafael Mihalič, Igor Emri

NASLOV UREDNIŠTVA

Združenje Pomurska akademsko znanstvena unija, Uredništvo revije POMURSKA OBZORJA

Lendavska 15a, SI-9000 Murska Sobota, Slovenija

e-pošta: pazu@pazu.si, <https://www.pazu.si/publikacije-pazu/pomurska-obzorja/>

ZALOŽNIK / PUBLISHED BY

Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba

Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenija

e-mail: zalozba@um.si, <https://press.um.si/>, <https://journals.um.si/>

ISSN 2350-6113 (tiskana izdaja)
ISSN 2820-3658 (spletna izdaja)

Članki se referirajo v: Cobiss, dLib.si (Digitalna knjižnica Slovenije)

Članki v reviji niso recenzirani. Revija POMURSKA OBZORJA je strokovna tiskana periodična publikacija Pomurske akademije – PAZU. Glavni namen izdajanja revije je objavlanje strokovnih prispevkov z naravoslovno, tehnično, biotehnično, medicinsko, humanistično in družboslovno vsebino ter tako seznanjati strokovno kakor tudi laično javnost z dogajanjem in novostmi na teh področjih. Posebna pozornost je namenjena objavljanju strokovnih prispevkov, ki bodo obravnavali teme povezane s Pomurjem.

Za dodatne informacije obiščite spletno stran: <https://journals.um.si/index.php/pomurska-obzorja>

Revija POMURSKA OBZORJA ima prosti spletni dostop (Open Access Journal).

© Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba

/ University of Maribor, University Press

Besedilo / Text © Authors, 2024

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav 4.0 Mednarodna.
/ This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0 International License.

Uporabnikom je dovoljeno reproduciranje brez predelave avtorskega dela, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela, in sicer pod pogojem, da navedejo avtorja in da ne gre za komercialno uporabo.
/ This license allows reusers to copy and distribute the material in any medium or format in unadapted form only, for noncommercial purposes only, and only so long as attribution is given to the creator.

Vsa gradiva tretjih oseb v tej knjigi so objavljena pod licenco Creative Commons, razen če to ni navedeno drugače. Če želite ponovno uporabiti gradivo tretjih oseb, ki ni zajeto v licenci Creative Commons, boste morali pridobiti dovoljenje neposredno od imetnika avtorskih pravic. / *Any third-party material in this book is published under the book's Creative Commons licence unless indicated otherwise in the credit line to the material. If you would like to reuse any third-party material not covered by the book's Creative Commons licence, you will need to obtain permission directly from the copyright holder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Prispevke pošljite na naslov uredništva ali po e-pošti na naslov: pazu@pazu.si

POMURSKA OBZORJA

Letnik

12

Številka

23

september 2025

Prispevki

Stran

Novejši razvoj rodnosti po redu rojstva v Sloveniji

1

Janez Malačič

Primer oblikovanja embalaže prilagojene slabovidnim

9

Diana Gregor Svetec in Alenka Letnar

Stoletje pomurskega akademika dr. Vladimirja Kosa (1924-2022)

19

Stanislav Raščan

Ob obletnici formiranja in delovanja Prekmurske brigade leta 1945

29

Alojz Šteiner

Novejši razvoj rodnosti po redu rojstva v Sloveniji

JANEZ MALAČIČ

Janez Malačič, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija. Elektronska pošta: janez.malacic@ef.uni-lj.si

Sprejeto

13. 11. 2024

Izdano

15. 9. 2025

DOPISNI AVTOR

E-pošta: janez.malacic@ef.uni-lj.si

Povzetek Med demografiji vse bolj prevladuje mnenje, da rodnosti tako v Sloveniji kot drugod po Evropi v prihodnjih letih in desetletjih ne bo mogoče povečati na raven, ki bi dolgoročno zagotavljala enostavno obnavljanje prebivalstva. Kljub temu pa je še zmeraj tudi živa ideja, da bi spodbujanje rojevanja drugega in tretjega otroka, morda pa tudi četrtega otroka v družini, lahko dvignilo rodnost na raven, ki bi skupaj z zmernimi neto pozitivnimi in selekcioniranimi migracijami zagotovila dolgoročno nemoteno obnavljanje prebivalstva. Zaradi tega je pomembna analiza rodnosti po redu rojstva, ki smo jo opravili v tem besedilu. Analiza za zadnja desetletja kaže za Slovenijo, da v razmerah prenizke rodnosti prevladujejo rojstva nizkih redov rojstva. To sta največkrat prva dva reda rojstva. Verjetnost povečanja družine, ki kaže, koliko družin z dvema otrokoma se odloči za rojstvo tretjega otroka, se po vseh naših tablicah drastično zniža v primerjavi z verjetnostjo, da družina z enim otrokom dobi drugega otroka. Hkrati pa nekaj večje verjetnosti povečanja družine za rojstva višjih redov ne morejo kompenzirati tega ključnega padca, ker je rojstev višjih redov v razmerah prenizke rodnosti zelo malo. Vse to pa je skupaj s trdno uveljavljeno normo rojevanja le enega do dveh otrok v povprečju na družino v Sloveniji zelo slaba popotnica za učinkovitost prebivalstvene politike, ki bi želela dvigniti normo na povprečno dva do tri otroke na družino.

Ključne besede:

rodnost,
Slovenija,
demografija,
rojstvo,
prebivalstvo.

1 UVOD

Prebivalstvo Slovenije je podobno kot druga prebivalstva razvitih evropskih držav končalo demografski prehod po koncu začasnega izbruha rodnosti po drugi svetovni vojni. To pomeni, da je zanj že nekaj več kot šestdeset let značilen moderni režim obnavljanja prebivalstva z nizko rodnostjo in nizko smrtnostjo. V zadnjih dveh tretjinah tega obdobja je splošna rodnost tako nizka, da ne zagotavlja več dolgoročno nemotenega obnavljanja prebivalstva. Slovensko in cela vrsta drugih evropskih prebivalstev lahko počasi še naraščajo zaradi dovolj velikih pozitivnih neto migracij. Kjer pa teh ni, ali pa so prisotne celo bolj ali manj velike neto emigracije, pa se prebivalstva takšnih evropskih držav zmanjšujejo. Vendar tudi Slovenija in podobne države z rastjo prebivalstva zaradi večjega priseljevanja od odseljevanja ne morejo računati na dolgoročno kompenzacijo prenizke rodnosti z dovolj velikimi neto priselitvami zaradi prenizke ravni rodnosti, zelo majhnih možnosti, da bi se raven rodnosti v zadostni meri dvignila in zaradi nepripravljenosti velikega dela prebivalstev teh držav, da bi sprejeli dovolj veliko število novih imigrantov. Demografski modeli in projekcije kažejo, da bi že v nekaj desetletjih morale biti pozitivne neto migracije na leto večje od letnega števila živorojenih. To pa bi vodilo do politične nestabilnosti in veliko večjega nasprotovanja imigracijam, kot ga vidimo v Sloveniji in Evropi v zadnjih letih.

Tako zaostrene demografske razmere v Sloveniji in v vse večjem številu evropskih držav vse bolj postavljajo demografsko problematiko v ospredje družbenega zanimanja in razprav o politikah, s katerimi bi vsaj omilili procese, ki smo jih okvirno opisali v prvem odstavku tega besedila. Ne glede na to, da med demografi vse bolj prevladuje mnenje, da rodnosti tako v Sloveniji kot drugod po Evropi v prihodnjih letih in desetletjih ne bo mogoče povečati na raven, ki bi dolgoročno zagotavljala enostavno obnavljanje prebivalstva in morda celo niti ne na raven, ki bi skupaj s pozitivnimi neto migracijami zagotovila ta cilj dolgoročne demografske stabilnosti, pa se tako v stroki kot v politiki iščejo tematike, kjer pa bi morda le bili možni določeni pozitivni premiki. Ena od takih tematik je del področja rodnosti, ki obravnava značilnosti in trende rojevanja po vrstnem redu rojstev. Pri tem je v ospredju upanje, da bi zasnovali, sprejeli in uresničevali politike, ki bi povečale rojevanje otrok drugega in še posebej tretjega reda. Da bi pa bilo možno to uresničiti, je potrebno proučevati področje rojevanja po redu rojstev,

V tem besedilu bo avtor analiziral novejši statistični podatke o rodnosti po redu rojstev v Sloveniji. Pri tem je treba povedati, da so slovenski podatki vitalne statistike dobri, večje težave pa se pojavijo pri podatkih, ki jih pridobivamo s popisi prebivalstva. V Sloveniji je bil zadnji klasični popis prebivalstva organiziran leta 2002, od leta 2011 naprej pa Statistični urad Republike Slovenije (SURS) opravlja registrske popise. Težave s popisi povzročajo raziskovalcem določene probleme, vendar so ti problemi pri raziskovanju rodnosti po redu rojstva še bolj izraziti in bodo prisotni tudi v analizi prikazani v tem besedilu.

Besedilo je razdeljeno na običajne točke, kot so uvod, sklep ter literatura in viri. Razen tega pa vsebuje še dve osrednji vsebinski točki. Prva med njima ima namen prikazati najbolj osnovne statistike in značilnosti rodnosti po redu rojstva v Sloveniji v zadnjih

dveh do treh desetletjih. Prikazanih bo tudi nekaj starejših podatkov, ki bodo pokazali razsežnosti sprememb. Druga med njima pa je osrednja točka tega besedila in obravnava tablice rodnosti po redu rojstva v Sloveniji v letih 2011 in 2021.

2 RODNOST PO REDU ROJSTVA V SLOVENIJI V MODERNEM REŽIMU NIZKE RODNOSTI

Analiza rodnosti je tradicionalno namenjala veliko pozornosti zakonski rodnosti. V prebivalstvih z visoko ravno poročenosti je ta rodnost določala značilnosti celotne rodnosti, hkrati pa se je zelo razlikovala od zunaj zakonske rodnosti. V Sloveniji se je že pred več desetletji zelo znižalo absolutno in relativno število sklenjenih zakonskih zvez. Zakonodaja je z mnogih vidikov izenačila pravni položaj zakonskih in izven zakonskih skupnosti, število slednjih pa se je izrazito povečalo. Zaradi tega se je precej zmanjšala analitična vrednost študija zakonske rodnosti. To velja tudi za rodnost po vrstnem redu rojstva. V razmerah, ko se v Sloveniji rodi okrog 56 % živorojenih na leto izven zakonske zveze, nam značilnosti zakonskih rojstev ne dovoljujejo posploševanja na celotno rodnost. Po drugi strani pa pogosto slišimo, da se izven zakonske skupnosti obnašajo podobno kot poročeni pari, Ker pa imamo za njih veliko manj in slabše statistične podatke, jih je na osnovi običajne uradne statistike težje ali nemogoče analizirati. Zaradi vsega navedenega bomo vpliv trajanja zakonske zveze na rodnost in red rojstev v Sloveniji prikazali s podatki za leto 1991. Tega leta se je 30,0 % živorojenih v zakonski zvezi rodilo v prvem letu trajanja zakonske zveze, 51,8 % pa se jih je rodilo v prvih treh letih trajanja zakonske zveze. Za starostne razrede trajanja zakonske zveze 5-9, 10-14, 15-19 in 20+ so bili odstotki naslednji 21,5, 6,5, 1,8 in 0,4. Do velike večine rojstev in s tem tudi rojstev nižjih redov je prišlo v prvih desetih letih trajanja zakonske zveze. Le pri rojstvih višjih redov od tretjega in naprej so bili leta 1991 v Sloveniji deleži drugega desetletja trajanja zakonske zveze še tudi pomembni, vendar je bilo teh rojstev že takrat malo. (Malačič, 2000, str. 98-99) Navedeni podatki so transverzalni, saj nam longitudinalni niso na voljo. Zelo verjetno pa se osnovne značilnosti vpliva trajanja zakonske zveze na rodnost v naslednjih desetletjih niso bistveno spremenile.

Znižanje števila in deležev živorojenih višjih redov rojstva v Sloveniji se kaže tudi v obdelavi in objavljanju uradnih statističnih podatkov v statistični bazi SURS SISTAT. Več obdelav v tej bazi se preprosto konča pri redu rojstva 4+, čeprav so se obdelave še v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja končevale z odprtimi razredi 6+, 7+, 8+ ali celo 9+. Zaradi tega smo lahko vključili v tabelo 1 znatno manj podatkov po redu rojstva za Slovenijo, kot bi si želeli.

Tabela 1 prikazuje letne (transverzalne) podatke o številu živorojenih v Sloveniji po redu rojstva v izbranih letih obdobja 1991-2023. Red rojstva se konča z zgornjim odprtim razredom 4 in več (4+). Izbrana leta upoštevajo logiko desetletnih med popisnih intervalov, čeprav je SURS to logiko deloma porušil. Dodano pa je še leto 2023, za katero imamo zadnje objavljene podatke. Prikazani so absolutni podatki in relativna struktura v odstotkih.

Tabela 1: Absolutno in relativno število živorojenih v Sloveniji po redu rojstva v izbranih letih obdobja 1991-2023. Vir: SISTAT, dostop 7.9. 2024

Leto rojstva ¹	1991		2001		2011		2021		2023	
	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
N	21.583	100,0	17.477	100,0	21.947	100,0	18.984	100,0	16.989	100,0
N ₁	10.210	47,3	8.599	49,2	10.637	48,5	8.557	45,1	7.884	46,4
N ₂	8.510	39,4	6.371	36,5	8.327	37,9	7.487	39,4	6.391	37,6
N ₃	2.179	10,1	1.865	10,7	2.210	10,1	2.244	11,8	2.094	12,3
N ₄₊	684	3,2	642	3,7	773	3,5	696	3,7	620	3,6

Vir: lasten

¹N je število živorojenih; N₁, ..., N₄₊ so zaporedoma števila rojstev od prvega reda do reda štiri in več.

Število živorojenih v Sloveniji v izbranih letih, ki so prikazana v tabeli 1 precej niha in je najnižje leta 2023, ki je zadnje leto, za katerega imamo podatke. Bolj presenetljivo pa je, da se struktura živorojenih v Sloveniji po redu rojstva v vseh teh letih zelo malo ali skoraj nič ne razlikuje. V vseh izbranih letih se je rodilo največ otrok prvega reda, delež se giblje med 45,1 in 49,2 odstotka. Velika večina rojstev je rojstev prvega in drugega reda, delež teh dveh redov se giblje med 84,0 in 86,7 odstotka. Delež živorojenih tretjega reda je le malo večji kot 10,0 odstotkov, delež četrtega reda in več pa je nizek in se giblje med 3,2 in 3,7 odstotka. Navedeni statistični podatki kažejo, da je prebivalstvo Slovenije v obdobju 1991-2023 tipično maltuzijansko prebivalstvo, ki načrtuje rojstva in rojeva le dokler ne doseže števila rojstev na družino oziroma partnersko skupnost, ki je bilo načrtovano. Pri načrtovanju še zmeraj pride do odstopanj, vendar so ta majhna. Majhne spremembe v strukturi živorojenih po redu rojstev pa kažejo še, da se je v Sloveniji v zadnjih desetletjih ustalila in verjetno utrdila ne samo nizka norma števila živorojenih otrok na eno žensko, ampak norma, ki je le eden do dva otroka na žensko.

Trditev v zadnjem stavku prejšnjega odstavka lahko podkrepimo tudi s podatki zadnjega na terenu izpeljanega popisa prebivalstva leta 2002. Popis je zbral podatke o številu žensk starih 15 in več let po tem, ali je ženska rodila ali ni rodila in po tem, koliko otrok je rodila. Navedenega popisnega leta je bilo v Sloveniji med 15 in več let starim ženskim prebivalstvom 26,5 odstotka žensk, ki niso ali še niso rodile. Deleži med njimi, ki so rodile zaporedoma enega, dva, ..., do 6 in več živorojenih otrok pa so bili 19,5, 37,2, 11,1, 3,5, 1,3, in 1,1 odstotka. Iz teh podatkov izračunano povprečno število živorojenih otrok na eno žensko je bilo 1,55, kar je blizu stopnji totalne (celotne) rodnosti v zadnjih letih. (SISTAT, dostop 7. 9. 2024).

Podatki o številu živorojenih po redu rojstev nam omogočajo izračunati različne vrste stopenj rodnosti po redu rojstva. Med njimi so še posebej zanimive stopnje, pri katerih primerjamo število živorojenih danega reda rojstva s številom žensk, ki lahko rodijo otroke tega reda. Takšne stopnje bomo podrobneje obravnavali v naslednji točki tega besedila.

Stopnje rodnosti po redu rojstva glede na ženske, pri katerih lahko pride do teh rojstev, pa je povezano s kazalci verjetnosti povečanja družine. Tak kazalec nam pove, kakšna je verjetnost, da se družina z danim številom otrok poveča za dodatnega otroka. Verjetnosti povečanja družine lahko računamo na longitudinalni (kohortni) in transversalni osnovi. Prvi način se uporablja za kohorte, ki so končale svojo rodno obdobje. Pri njem uporabljamo popisne podatke. Težava pa je v tem, da imajo kazalci bolj zgodovinsko kot praktično vrednost, saj nam kažejo, kaj se je dogajalo v kohorti, ki je že končala svoje rodno obdobje. Tega načina tukaj ne bomo obravnavali.

Praktično bolj uporaben je transversalni način izračunavanja verjetnosti povečanja družine. V literaturi je na voljo več načinov izračunavanja takšnih verjetnosti. (Malačič, 2006, str. 97-100) Prvi način uporablja podatke o zakonski rodnosti po redu rojstev in modelske porazdelitve rojstev reda i glede na trajanje razmaka do reda i-1. Tudi tega načina tukaj ne bomo obravnavali. Namesto tega bomo v naslednji točki prikazali izračun verjetnosti povečanja družine na osnovi transversalnih podatkov po redu rojstva za vsa rojstva.

3 TABLICE RODNOSTI PO REDU ROJSTVA V SLOVENIJI V LETIH 2011 IN 2021

Za sestavo oziroma izračun tablic rodnosti po redu rojstva na osnovi letnih oziroma transversalnih podatkov potrebujemo podatke o številu živorojenih po redu rojstva za izbrano leto, o srednji starosti matere ob rojstvu otroka i-tega reda ter podatke o specifičnih stopnjah rodnosti po redu rojstva r_i , ki jih izračunamo tako, da število rojstev i-tega reda delimo s številom žensk, ki se jim ti otroki lahko rodijo. Če vzamemo za primer stopnjo rodnosti drugega reda, potem število rojstev drugega reda delimo s številom žensk rodne starosti, ki so rodile enega otroka. Za rodno starost lahko vzamemo starostni razred 15-49 ali pa 15-44. V našem primeru smo vzeli slednjega, ker uporabljamo pri izračunu verjetnosti povečanja družine predpostavko, da ženske rojevajo do 45. leta. Dejansko število rojstev starejšim materam od 45 let pa je zelo nizko. Na ta način smo stopnje r_i izračunali po naslednjem obrazcu: $r_i = N_i / V_{f,i-1,15}$, pri čemer je i enak 1, 2, ..., n+. V preteklosti smo lahko dobili podatke za imenovalce specifičnih stopenj rodnosti r_i le za popisna leta. V Sloveniji, kjer imamo register prebivalstva in registrsko statistiko, pa nam statistična baza SISTAT omogoča izračun tudi za druga leta za katera v bazi objavijo podatke. Med štirimi leti, za katera so na voljo podatki o ženskah starih 15 in več let po enoletnih in petletnih starostnih razredih po številu živorojenih otrok (brez, z enim, z dvema otrokoma itd.) smo za našo analizo izbrali leti 2011 in 2021.

Ko smo izračunali stopnje r_i , lahko v nadaljevanju izračunamo verjetnost povečanja družine po obrazcu, ki sta ga utemeljila Chiang, C.L. in van den Berg, B.J. (Chiang, C.L. and van den Berg, B.J., 1982). Obrazec za verjetnost a_i je: $a_i = (x_w - x_i) * r_i / 1 + ((x_w - x_{i+1}) * r_i)$. Pri tem je x_w enak 45,0, poševnica / je znak za deljenje, zvezdica * pa znak za množenje. Ko imamo na tak način vse potrebne podatke za sestavo tablic rodnosti po redu rojstva, jih moramo še izračunati in zaključiti. Za stolpec 5 v tabeli

2 uporabimo izhodiščno (modelsko) število 100.000 živih žensk, na katere apliciramo izračunane verjetnosti povečanja družine. Stolpec nam kaže število žensk brez otrok, z najmanj enim otrokom in tako dalje. Stolpec 6 dobimo kot razliko zaporednih vrednosti stolpca 5 deljeno s 100.000.

Tabela 2: Tablice rodnosti na osnovi reda rojstev za Slovenijo za leti 2011 in 2021. Vir: Chiang, C.L. and van den Berg, B.J., 1982; Malačič, J., 2006 in SISTAT, dostop 9. 9. 2024.

Red rojstva	Srednja starost ob rojstvu	Specifične stopnje rodnosti	Verjetnost povečanja družine	Število žensk z i in več živorojenih	Končna razdelitev po redu (v %)
i	x_i	r_i	a_i	l_i	d_i/l_0
1	2	3	4	5	6
Slovenija 2011					
0	15,0	0,05527	0,87480	100.000	12,6
1	28,8	0,10785	0,70520	87.480	25,8
2	31,3	0,02211	0,24065	61.691	46,8
3	33,3	0,03203	0,28315	14.846	10,6
4+	34,9			4.204	4,2
Slovenija 2021					
0	15,0	0,04966	0,84419	100.000	15,6
1	29,6	0,11511	0,70360	84.419	25,0
2	31,8	0,02501	0,15589	59.397	44,2
3	33,4	0,03159	0,27914	15.199	11,0
4+	35,1			4.243	4,2

Vir: lasten

V tabeli 2 smo prikazali tablice rodnosti na osnovi reda rojstva za Slovenijo za leti 2011 in 2021. Najbolj zanimiv kazalec v tablicah je verjetnost povečanja družine v četrtem stolpcu. Vrednosti tega kazalca sta dokaj visoki za verjetnost, da družina brez otrok dobi prvega otroka in da družina z enim otrokom dobi drugega otroka. Vendar sta tudi ti dve vrednosti med letoma 2011 in 2021 padli. Le malo več kot dve tretjini družin z enim otrokom se odloči za drugega otroka. Naslednja verjetnost, da družina z dvema otrokoma dobi tretjega otroka, pa drastično pade. V Sloveniji je še nadalje padla med letoma 2011 in 2021. Leta 2021 se je le 15,6% družin z dvema otrokoma odločilo še za tretjega otroka. Po podatkih SISTAT-a je bilo v Sloveniji v starostnem razredu žensk 50-54 let leta 2011 6,4 % in leta 2021 10,1 % žensk, ki niso rodile. (SISTAT, dostop 9. 9. 2024) Razlika med tema podatkom je presenetljivo velika in očitno precej niha med petletnimi starostnimi razredi, ki so dokončali rojevanje in rodno starost.

Za primerjavo z zgornjima dvema letoma navedimo, da so bile vrednosti verjetnosti povečanja družine, prav tako izračunane po prikazani metodologiji, za Slovenijo za leto 1961 v primeru zaporedja $a_0, a_1, \dots, a_5$ naslednje 0,93142, 0,80099, 0,57079,

0,46080, 0,466523 in 0,48388, za leto 1981 pa zaporedoma 0,93811, 0,81473, 0,30978, 0,25493, 0,28310 in 0,32492. (Malačič, 2006, str. 99) Leta 1961 je bilo v Sloveniji 28.955 in leta 1981 29.220 živorojenih. (SL-2013, str. 77-78) To število vpliva na velikost r_i in tudi na dolžino vrste, ki smo jo lahko izračunali. Vrednosti a_i so bile v obeh letih občutno večje kot tiste v tabeli 2, čeprav so se tudi že v teh dveh letih znižale. Leta 1961 so bile še deloma pod vplivom končevanja demografskega prehoda.

4 SKLEP

Podatki o rodnosti po redu rojstva ter na njihovi osnovi izračunane tablice rodnosti po redu rojstva in še posebej verjetnosti povečanja družine za Slovenijo, ki so prikazani in analizirani v tem besedilu se praviloma nanašajo na posamezna izbrana leta in so po naravi transverzalni. Raziskovalci smo jih največkrat prisiljeni uporabljati zaradi tega, ker tako kohortni oziroma longitudinalni pa tudi transverzalni podatki za mnoga druga leta niso na voljo. Pogosto si pomagamo tudi z ocenami in približki pa tudi s posebnimi metodami analize za nepopolne in specifične podatke.

Ne glede na vse to, pa je naša analiza v tem besedilu pokazala presenetljivo enotno in dosledno sliko na področju, ki smo ga analizirali. V razmerah prenizke rodnosti prevladujejo rojstva nizkih redov rojstva. To sta največkrat prva dva reda rojstva. Verjetnost povečanja družine, ki kaže, koliko družin z dvema otrokoma se odloči za rojstvo tretjega otroka se po vseh naših tablicah drastično zniža v primerjavi z verjetnostjo, da družina z enim otrokom dobi drugega otroka. Hkrati pa nekaj večje verjetnosti povečanja družine za rojstva višjih redov ne morejo kompenzirati tega ključnega padca, ker je rojstev višjih redov v razmerah prenizke rodnosti zelo malo. Vse to pa je skupaj s trdno uveljavljeno normo rojevanja le enega do dveh otrok v povprečju na družino v Sloveniji zelo slaba popotnica za učinkovitost prebivalstvene politike, ki bi želela dvigniti normo na povprečno dva do tri otroke na družino. Vsi matematični demografski modeli kažejo, da samo slednja norma zagotavlja dolgoročno nemoteno obnavljanje prebivalstva.

LITERATURA IN VIRI

- Chiang, C.L. and van den Berg, B.J. (1982) Fertility Table for the Analysis of Human Reproduction. *Mathematical Biosciences*, 62.
- Feichtinger, G. and Lutz, W. (1983) Eine Fruchtbarkeitstafel auf Paritätsbasis. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, Jg. 9, 3/1983. Boldt Verlag Boppard.
- Malačič, J. (2000) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, 4. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, 6. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- Statistični letopis Republike Slovenije (2013), SURS, Ljubljana.
- SISTAT (2024) Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Primer oblikovanja embalaže prilagojene slabovidnim

DIANA GREGOR SVETEC IN ALENKA LETNAR

Diana Gregor Svetec, Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta, Ljubljana, Slovenija, e-mail: diana.gregor@ntf.uni-lj.si.

Alenka Letnar, Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta, Ljubljana, Slovenija, e-mail: alenka.letnar@gmail.com.

Sprejeto

26. 11. 2024

Izdano

15. 9. 2025

DOPISNI AVTOR

E-pošta: diana.gregor@ntf.uni-lj.si

Povzetek Ena od ključnih težav s katerimi se srečujejo slepi in slabovidni, je možnost dostopa do informacij na embalaži. Ker osebe z okvaro vida ne morejo pridobiti informacij iz okolice s pomočjo vida kot zdravi, si pomagajo s kompenzacijo čutil, kot je tip. Reliefni sistem zapisa, kot je Braillova pisava ali brajica jim omogoča, da s tipom pridobijo pomembne informacije.

Namen raziskave je bil oblikovati primer zloženke za določen izdelek z različnimi prilagoditvami za slepe in slabovidne. Izdelali smo več različic in jih pokazali slepim in slabovidnim. S tem smo želeli preveriti njihovo uporabniško izkušnjo, poleg tega smo želeli izvedeti, katera prilagoditev jim najbolj olajša uporabo embalaže oziroma izdelka. Njihova mnenja smo nato analizirali in na koncu predstavili predlog izboljšane embalaže. Ugotovili smo, da je pomembno, da je oblikovanje embalaže čim preprostejše, pregledno in vključuje tipne površine, kot je napis za tipno branje ali izrezi. Vključitev QR-kode, ki vsebuje celotno besedilo na embalaži in omogoča prikaz povečanega besedila na mobilnem telefonu ali zvočni zapis, se je izkazala kot najprimernejša prilagoditev za slepe in slabovidne.

Ključne besede:

embalaža,
oblikovanje,
QR koda,
tipne oznake,
testiranje

1 Uvod

Pomembna naloga embalaže, poleg zaščitne, je njena informativna in komunikacijska funkcija (Vrabič Brodnjak, 2022). Informativna funkcija embalaže zagotavlja, da uporabnik dobi bistvene podatke o izdelku, kar vključuje ime izdelka, sestavine, rok uporabe, podatke o hranilni vrednosti in navodila za uporabo, smernice o shranjevanju ali odstranjevanje izdelka in embalaže (Brody, 2009). Komunikacijska funkcija se osredotoča na čustveni in prepričevalni vidik embalaže, ki vpliva na zaznavanje in vedenje potrošnikov. Embalaža sporoča identiteto izdelka ali blagovne znamke z logotipom, barvno shemo, tipografijo in elementi oblikovanja (Vrabič Brodnjak, 2022).

Ena od ključnih težav, s katerimi se srečujejo slepi in slabovidni, je možnost dostopa do informacij. Ker osebe z okvaro vida ne morejo pridobiti informacij iz okolice s pomočjo vida kot zdravi, si pomagajo s kompenzacijo čutil. Namen tovrstne kompenzacije čutil je v tem, da izpopolnijo slušne in tipne zmožnosti do te mere, da nadomestijo nalogo vida (Vidović Valentinčič, 2016). Eden od pomembnih čutov za slepe in slabovidne je kinestetični čut oz. tip. Z njegovo pomočjo slepi in slabovidni zaznavajo velikost oz. obliko predmetov ter prepoznavajo okolico, ki jih obdaja. Dobro razvit tipno-kinestetični čut je osnova za komuniciranje s pomočjo brajice in omogoča večjo samostojnost v vsakdanjem življenju (Vidović Valentinčič, 2016). Poleg uporabe tipno-kinestetičnega čuta si slepi in slabovidni pomagajo s sluhom in z ehokracijo (Vidović Valentinčič, 2016).

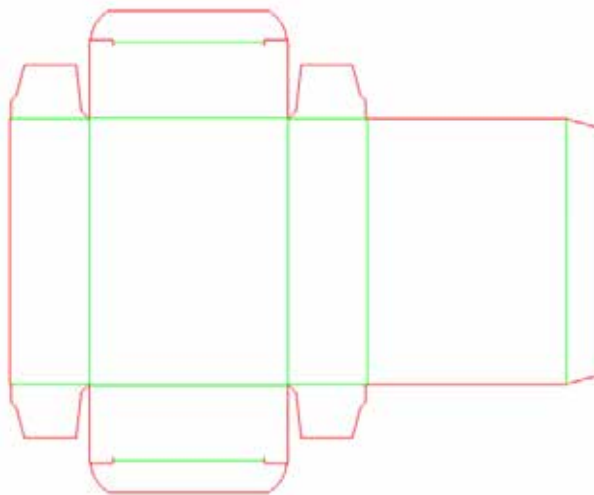
Brajica je reliefni zapis znakov (brajevih pik) v različnih kombinacijah (Britannica, 2024a; Center IRIS, 2024). Tovrstni sistem zapisa informacij je leta 1824 izumil Louis Braille (Britannica, 2024b). Osnovna brajeva celica je sestavljena iz šest brajevih pik, ki so razporejene v dva stolpca oz. tri vrstice v obliki pravokotnika (Britannica, 2024a; Center IRIS, 2024). Posamezni znaki (črke, številke, ločila in drugi znaki) so tako predstavljeni s pomočjo različnih kombinacij postavitve in prisotnosti pik (dvignjena ali razna pika). Določeni znaki imajo v brajivem zapisu dvojni pomen (Rotar, 2021). Zato se uporabljajo predznaki, kajti njihovo pomočjo določimo pomen znaka (npr. predznak ::1:: določa da v tem primeru govorimo o številki 1 in ne o mali črki a). Poleg tega s pomočjo predznakov določimo tudi veliko začetnico (npr. ::46 1:: je velika črka A). (Rotar, 2021)

Brajico lahko zasledimo na različnih javnih površinah in ustanovah (npr. na avtobusih, dvigalih, bankomatih ...). Poleg tega jo najdemo tudi na nekaterih vrstah embalaže (Thomas Pocklington Trust, 2020). Največkrat jo lahko zasledimo na embalaži farmacevtske industrije, saj zakonodaja zahteva, da sta ime in količina zdravila s pomočjo brajice napisana na površini prodajne embalaže. Brajico lahko zasledimo tudi na embalaži nekaterih gospodinjskih izdelkov, kot so npr. belilo, toaletne potrebščine in čistila (Thomas Pocklington Trust, 2020).

Namen raziskave je bil oblikovati primer zloženke za milo z različnimi prilagoditvami za slepe in slabovidne. Izdelali smo več različic in jih pokazali slepim in slabovidnim. S tem smo želeli preveriti uporabniško izkušnjo, poleg tega smo želeli izvedeti, katera prilagoditev jim najbolj ustreza in bi jim najbolj olajšala vsakodnevno uporabo embalaže. Njihova mnenja smo nato analizirali in na koncu predstavili predlog izboljšane embalaže.

2 Metode dela

Prvi korak v procesu izdelave zloženke je bila izdelave digitalnih predlog za tisk in razrez. Najprej smo s pomočjo programa Engview package & display designer oblikovali plašč zloženke. Izrisana oblika plašča embalaže je nato služila kot osnova za oblikovanje grafične podobe embalaže s pomočjo programa Adobe Illustrator.

Slika 1: Izris plašča zloženke

Vir: (Letnar, 2024)

Za izdelavo vzorcev zloženke smo uporabili karton Adriatica, ki ga proizvaja slovenski proizvajalec Količevo karton d.o.o. Izbrani tiskovni material spada v GC2 skupino kartonov, ki so izdelani iz svežih vlaken ter so površinsko premazani. Izbrali smo karton gramature 275 g/m² in debeline 450 µm.

Izdelali smo osem vzorcev zloženke z različnimi prilagoditvami:

- osnovno zloženko (neserifna pisava – v kontrastni barvi),
- zloženki z različno tipografijo:
 - zloženko z različno tipografijo (serifno),
 - zloženko z različno velikostjo enake tipografije (manjšo),
- zloženko z uporabljenimi različnimi barvami/kontrasti,
- zloženke z dodanim simbolom, QR kodo ali brajico:
 - zloženko z dodanim vbočenim simbolom,
 - zloženko z dodanim izrezanim simbolom,
 - zloženko z dodano QR-kodo,
 - zloženko z dodanim napisom v brajici.

Tisk smo izvedli na digitalnem tiskarskem stroju Xerox Versant 280 Press (Xerox, ZDA). Tisku sta sledila žlebljenje in razrez potiskanih pol s pomočjo velikoformatnega rezalnega stroja Esko Kongsberg X (Kongsberg PCS, Norveška).

Testiranje smo izvedli v Centru slepih, slabovidnih in starejših Škofja Loka. Anketirancem smo pred začetkom testiranja zastavili naslednja vprašanja:

- Ali uporabljate tipno branje (če ga – kako dolgo že)?
- Katere vrste prilagoditev embalaže slepim in slabovidnim poznate?
- Kako vam te prilagoditve pomagajo v vsakodnevnem življenju?

Odločitev, katere vzorce predstaviti vsakemu posamezniku, smo sprejeli na podlagi njihovih odgovorov na zastavljena vprašanja pred začetkom testiranja. Na primer, slepim anketirancem nismo predstavili vzorcev vezanih na grafično podobo embalaže. Po tem, ko so zloženke pogledali oz. otipali, smo jim postavili naslednja vprašanja:

Kako velikost in oblika pisave vplivata na uporabniško izkušnjo (vzorec s serifno oz. z manjšo pisavo)?

Kako barva oz. kontrast pripomoreta k zaznavanju informacij (vzorec z manj kontrastnim dizajnom)?

Ali vam izrezana ali vbočena oblika nudi kakšno dodatno informacijo/izboljša uporabniško izkušnjo (vzorca z izrezanim oz. vbočenim simbolom)?

Ali vam QR-kode omogočajo lažjo uporabo embalaže in vam ponudijo želene informacije (vzorec s QR-kodo)?

Kako vam napis v brajici izboljša uporabniško izkušnjo (vzorec z napisom v brajici)?

Katera od predstavljenih prilagoditev vam bi najbolj olajšala uporabo embalaže?

3 Rezultati z razpravo

V raziskavi smo izdelali zloženko za pakiranje trdnega mila v več različicah in na podlagi mnenja anketirancev podali smernice za oblikovanje zloženke, ki bi bila najbolj prilagojena slabovidnim osebam.

3.1 Izdelava zloženke

Slika 2: Tipografija na osnovni različici embalaže.

Vir: (Letnar, 2024)

Glede na to, da smo zasnovali embalažo, v katero bi pakirali milo z olivnim oljem, smo temu primerno oblikovali grafično podobo embalaže. Na sliki 2 je prikazana osnovna grafična podoba embalaže. Pri oblikovanju osnovne različice embalaže smo uporabili samo eno pisavo, in sicer Segoe UI v različnih odebelitvah, barvah in velikostih. Zasnovali smo minimalistično vektorsko grafiko (slika 2) v velikosti 14 mm, ki je vsebinsko povezana z vsebino izdelka (oliva – milo z olivnim oljem).

V procesu testiranja smo želeli izvedeti kako izbira pisave vpliva na uporabniško izkušnjo slabovidnih uporabnikov. Zato smo se odločili, da na enem vzorcu pisavo Segoe UI zamenjamo s pisavo Courier New (razen v logotipu, slednji je ostal nespremenjen). Na sliki 3 je prikazana uporaba pisave Courier New na vzorcu s serifno pisavo.

Slika 3: Zloženka s serifno pisavo.

Vir: (Letnar, 2024)

S pomočjo tretje različice zloženke smo želeli ugotoviti kako velikost pisave vpliva na berljivost besedila. Zato smo pri tem vzorcu spremenili velikost pisave, jo zmanjšali za nekaj enot. Na sliki 4 je predstavljena razlika med osnovno različico zloženke in zloženko s spremenjeno velikostjo pisave.

Slika 4: Osnovna različica zloženke (levo) in zloženko z manjšo velikostjo pisave (desno).

Vir: (Letnar, 2024)

Pri zloženki z manjšim barvnim kontrastom smo obdržali osnovno obliko in barve, pri čemer smo kontrast zmanjšali za 50 %. Prikaz razlike med osnovno zloženko in zloženko z manj kontrastnimi barvami je prikazan na sliki 5.

Slika 5: Osnovna različica zloženke (levo) in zloženka z manjšim barvnim kontrastom (desno). Vir: (Letnar, 2024)

Vbočenost ali izrez oblike (simbol olive) smo v oblikovanje vgradili tako, da smo v programu Adobe Illustrator na plast, ki vsebuje plašč embalaže, vnesli obliko olive, ki je del osnovne grafične podobe. Obliko črte (barvo in debelino) smo prilagodili glede na to, kaj smo želeli, da nam rezalnik na tem območju naredi (žlebi ali izreže).

Vbočene ali izrezane površine (slika 6 in 7) so enake velikosti kot so bile natisnjena podoba olive na osnovni grafični podobi (14 mm). Glede na drugačno oblikovanje tega območja smo se zato odločili, da bomo iz dizajna umaknili natisnjene del podobe. S to odločitvijo smo se izognili moteči vizualni napaki v primeru neskladja med tiskom in izsekom.

Slika 6: Prikaz zloženke z vbočeno površino.

Vir: (Letnar, 2024)

Pri zloženki, ki vsebuje napis v brajici (slika 8), smo dizajn prve strani malo prilagodili. Podobo olive smo pomaknili malce više, saj bomo v procesu njene izdelave na to mesto prilepili nalepko z napisom imena izdelka v brajici. Za nalepko smo se odločili zaradi stroškovnega vidika, v primeru, da bi bil to izdelek z večjo nakladro, bi napis v brajici naredili s pomočjo slepega tiska.

Slika 7: Prikaz zloženke z izrezano površino.

Vir: (Letnar, 2024)

Slika 8: Prikaz zloženke z zapisom v brajici.

Vir: (Letnar, 2024)

Slika 9: Videz zloženke s QR-kodo in prikaz delovanja QR-kode.

Vir: (Letnar, 2024)

V eni izmed različic smo dodali QR-kodo, ki smo jo umestili na mesto podobe olive. Če uporabnik kodo skenira s katero koli pametno napravo povezano s spletom, se mu odstrani, ki vsebuje vso besedilo na embalaži (ime, opis itd.). Slep uporabnik lahko nato s pomočjo naprave posluša besedilo, medtem ko lahko slabovidni uporabniki besedilo poljubno povečajo. Videz embalaže in delovanje QR-kode sta prikazana na sliki 9.

3.2 Rezultati testiranja uporabniške izkušnje

Vrsto okvare vida smo razdelili v tri skupine, in sicer na daljnovidnost, slabovidnost in slepoto: 40 % vseh sodelujočih je bilo daljnovidnih, 20 % slepih in 40 % slabovidnih. Pri nadaljnjem testiranju zloženek so daljnovidni sodelujoči vzorce pregledali z uporabo očal, slabovidni pa so si pri testiranju pomagali s pomočjo pripomočkov (npr. s pomočjo povečevalnega stekla). Na podlagi podatka o vrsti okvare vida smo nato nadaljevali tudi testiranje, saj so prilagoditve na zloženkih v pomoč samo določenim skupinam udeležencev. Večina slabovidnih in daljnovidnih uporabnikov je menila, da je ustrežnejša in lažje berljiva pisava na zloženki z večjo pisavo (slika 4). Na drugi strani so bili odgovori na vprašanje o obliki pisave enotni. Vsi sodelujoči so menili, da lažje preberejo besedilo na zloženki s nesorisno linearno pisavo (slika 3). Posebej so to poudarili slabovidni uporabniki, ki si pri branju pomagajo z različnimi napravami (npr. lupami). Slednjim je največjo težavo povzročalo majhno besedilo na hrbtni strani embalaže, saj so težko ločili črke med seboj. Sodelujoči so menili, da lažje preberejo besedilo na zloženki z bolj kontrastnimi barvami (slika 5). Predvsem slabovidni uporabniki so menili, da bi morali uporabiti še bolj kontrastne barve in manj sijoč material oz. bi bilo treba zloženko premazati z mat lakom.

V testiranje zloženek z vbočeno (slika 6) ali izrezano obliko (slika 7) smo vključili le slabovidne in slepe anketirance. Prejeli smo sledeče odgovore (nekateri odgovori so se ponovili):

- vbočeno obliko je težko prepoznati v nasprotju z izrezano obliko,
- vbočena oblika je premalo izrazita,
- obe obliki sta preveč kompleksni oz. izrezano obliko enostavno prepoznam,
- s pomočjo oblik na zloženki bi lažje prepoznal izdelek v embalaži,
- oblike brez dodatne pomoči ne bi našel na embalaži,
- izrezano obliko enostavno prepoznam.

Pri tem vprašanju so se mnenja anketirancev nekoliko razlikovala. Povzamemo lahko, da bi bila potrebna preprostejša oblika podobe in da je učinkovitejša izrezana oblika podobe. Slednjo so uporabniki lažje prepoznali in našli na embalaži.

Vključitev brajice (slika 8) pride v poštev samo pri manjšem številu uporabnikov, zato ni bil presenetljiv podatek, da večini anketirancev ta prilagoditev ne olajša uporabe embalaže. Ugotovili smo, da tudi nekateri slepi uporabniki ne uporabljajo tipnega branja, saj se vse bolj zanašajo na tehnologijo. Kljub temu so vsi udeleženci testiranja podarili, da bi morala vsa embalaža vključevati napise v brajici.

Zloženko z vključeno QR-kodo (slika 9) smo predstavili vsem udeležencem testiranja. Njihova mnenja so bila naslednja:

- QR-koda bi mi omogočila lažje branje, saj lahko besedilo na telefonu spremenim velikost in barvo ozadja.
- Koda na embalaži mi ni v pomoč, ker ne uporabljam pametnega telefona.
- Koda mi omogoča, da lahko besedilo poslušam s pomočjo telefona.
- QR-kodo je težko locirati na embalaži.
- Besedilo, ki ga vsebuje QR-koda, bi bilo treba nekoliko prilagoditi (vrstni red zapisanega glede na pomembnost informacije).

Odziv na tovrstno prilagoditev embalaže slepim in slabovidnim je bil izjemno dober. Večina anketirancev je menila, da bi bila to najboljša prilagoditev od vseh, ki smo jih predstavili. Slabovidni in slepi uporabniki so izpostavili eno pomanjkljivost, in sicer, da kodo težko najdejo na embalaži in je posledično ne morejo zajeti s telefonom. Tovrstno težavo bi lahko odpravili tako, da bi območje s QR kodo tipno označili (npr. območje ali obrobo kode izbočili s pomočjo slepega tiska). Druga možnost je uporaba posebne aplikacije za branje QR kod za slepe in slabovidne.

Na vprašanje, katera prilagoditev najbolj olajša uporabo embalaže, smo prejeli različne odgovore. Odgovori so se razlikovali tudi glede na to, kakšno vrsto okvare vida je imela anketirana oseba. Daljnovidnim sodelujočim sta bili najpomembnejši velikost pisave in kontrastnost besedila/ozadja, druge prilagoditve jim niso bile v pomoč. Na drugi strani so slepi in slabovidni uporabniki menili, da je po njihovem mnenju najboljša prilagoditev vključitev OR-kode, saj si lahko z njeno pomočjo besedilo prilagodijo v skladu s svojimi željami oz. potrebami (npr.: povečajo in spremenijo barvo, preberejo). Poleg kode so kot uporabno izpostavili prilagoditev še izrezano obliko in napis v brajici.

Slika 10: Plašč in grafična podoba embalaže s kombinacijo prilagoditev.

Vir: (Letnar, 2024)

Na podlagi ugotovitev testiranja smo oblikovali embalažo in še dodatno vključili tipno (vbočeno) obrobo okoli QR kode, katero smo dodali z namenom lažje zaznave. Plašč in grafična podoba embalaže sta prikazana na sliki 10.

Zaključek

Oblikovanje dostopne embalaže igra pomembno vlogo pri enakopravni vključitvi slepih in slabovidnih posameznikov v družbo. S pomočjo testiranja smo izvedeli, kako uporabne so dejansko prilagoditve, ki smo jih vključili v vzorčne zloženke. Ugotovili smo, da je pomembno, da je oblikovanje embalaže čim preprostejše, pregledno in vključuje tipne površine (npr. izreze).

Najboljša je kombinacija več prilagoditev, in sicer bi morali:

- uporabiti neserifno pisavo v primerni velikosti,
- poskrbeti za kontrast besedila (glede na ozadje),
- vključiti QR-kodo, ki vsebuje celotno besedilo na embalaži (npr. opis, sestavine, proizvajalca ...),
- vključiti tipno označbo (npr. izrezano obliko) ali napis za tipno branje.

Izpostavljena prilagoditev je vključitev QR-kode. Tovrstno prilagoditev bi lahko zlahka, brez dodatnih stroškov vključili na sleherno embalažo in s tem olajšali uporabo embalaže slepim in slabovidnim uporabnikom.

Literatura

- Britannica, n.d., (2024a). *Braille*. <https://www.britannica.com/topic/Braille-writing-system>
- Britannica, n.d., (2024b). *Louis Braille*. <https://www.britannica.com/biography/Louis-Braille>
- Brody, A. L. (2009). *Encyclopedia of packaging technology*. J Wiley & Sons, New York, 869–871.
- Center Iris, n.d., (2024). *Brajica*. Center za izobraževanje, rehabilitacijo, inkluzijo in svetovanje za slepe in slabovidne, Ljubljana. <https://center-iris.si/podpora-in-storitve/brajica/>
- Letnar, A. (2024). *Embalaža za slepe in slabovidne : diplomsko delo*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta.
- Rotar, B. (2021). *Razvoj poenostavljenega zapisa brajice s pomočjo tehnologije kapljičnega tiska : doktorska disertacija*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta.
- Thomas Pocklington Trust, n.d., (2020). *Braille in everyday life*. <https://www.pocklington.org.uk/news/finding-braille-in-everyday-life/>
- Vidović Valentinčič, N. (2016). *Slepota, slabovidnost in rehabilitacija: Izbirna poglavja iz oftalmologije*. Ljubljana, Očesna klinika, Univerzitetni klinični center.
- Vrabič Brodnjak, U. (2022). *Načrtovanje in oblikovanje embalaže*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta.

Stoletje pomurskega akademika dr. Vladimirja Kosa (1924–2022)

Sprejeto

10. 12. 2024

Izdano

15. 9. 2024

Ključne besede:

dr. Vladimir Kos,
Japonska,
Prekmurje,
misijonar,
pesnik

DR. STANISLAV RAŠČAN

Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija, e-pošta:
stanislav.rascan@gov.si.

DOPISNI AVTOR

E-pošta: stanislav.rascan@gov.si

Povzetek Leta 2024 mineva 100 let, odkar se je 2. junija 1924, v Murški Soboti rodil pomurski akademik, misijonar, pesnik, prevajalec, univerzitetni profesor, esejist dr. Vladimir Kos. Najzgodnejšo mladost je preživel v Murški Soboti, potem se je družina preselila v Maribor, kjer je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo. Leta 1941 je pred nacistično okupacijo zbežal k stricu v Ljubljano, ostali del družine je moral v izgnanstvo v Srbijo. Končal je gimnazijo v Ljubljani, potem so ga italijanski okupatorji internirali v Gonars od koder so ga zaradi bolezni odpustili. V Ljubljani je začel študij bogoslovja, ki ga je prekinil saj so univerzo zaprli in se je odločil za odhod k domobrancem. Leta 1945 je pobegnil v Rim, kjer je nadaljeval študij teologije in ga končal z doktoratom leta 1952. Potem se je dve leti pripravljaj na misijonarsko delo na Irskem in prišel na Japonsko leta 1956. Tam je poučeval na jezuitski univerzi Sofia nemščino, filozofijo in teologijo. Stanoval je v revnem predelu Tokia Adači-ku, kjer je pomagal pri delu z otroci brez staršev in je zgradil dom za brezdomne in revne starejše osebe. Pesmi je začel pisati že v gimnaziji v Mariboru in begunskih taboriščih v Avstriji, kjer so izšle njegove prve zbirke. Objavljal je v Slovenski kulturni akciji v Argentini, v samozaložbi v Tokiu je izšla edina knjiga v slovenščini na Japonskem Dober večer Tokio. Leta 1994 mu je bil končno podeljen slovenski potni list ob stalnem prizadevanju brata karikaturista Božota Kosa. Leta 1995 se je po 50 letih lahko prvič vrnil v Slovenijo. Od takrat je skoraj vsako leto do svojega 95 leta prihajal predavat na Univerzo v Maribor, Univerzo v Ljubljani, Katoliški inštitut in Svetovni slovenski kongres. Prejel je državno odlikovanje ob svoji 80 letnici in nagrado Prešernovega sklada ob 90 letnici. Umrli je leta 18. julija 2022 v 99 letu starosti v Tokiu, kjer je tudi pokopan.

<https://doi.org/11.18690/po.12.23.19-28.2025>

Besedilo © Raščan, 2025

1 Uvod

Dr. Vladimirja Kosa so nekateri označevali že za časa življenja, kot največjega še živečega pesnika emigracije. Bil je neumoren pesnik celo svoje življenje od gimnazijskih let pa vse do smrti. Ker so mu v Slovenski kulturni akciji v Argentini, v reviji Meddobja, lahko namenili izdajo samostojne pesniške zbirke samo na vsakih deset let in v reviji Meddobja objavili le manjši del njegovih rokopisov, tako kot vsem ostalim, se je odločil, da bo samostojno pesniško zbirko izdal tudi na Japonskem. Leta 1961 je tako izšla edina knjiga v slovenščini na Japonskem Dober večer Tokio za katero je moral japonski stavec posebej narediti strešice za slovenske črke. Veliko je komentiral tudi svojo modernistično poezijo v pismih bralcev Meddobja, ker ga konservativna slovensko-argentinska publika ni zmeraj naklonjeno sprejemala.

2 Literarno ustvarjanje dr. Vladimirja Kosa

2.1 Pesmi in pesniške zbirke

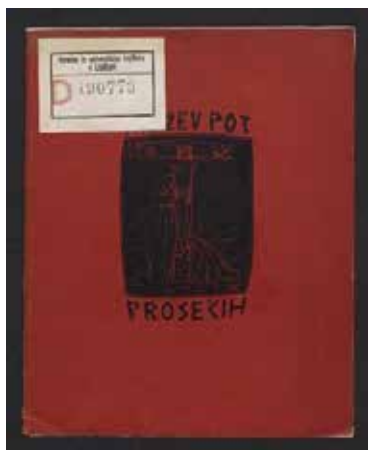
Do sedaj je izdal neverjetnih 30 samostojnih zbirk pesmi dr. Vladimirja Kosa. Pisati je začel že v gimnaziji v Mariboru, kjer je srečal Zorka Simčiča. Prijateljstvo in literarno vzpodbujanje iz dijaških let, se je nadaljevalo preko pisem in geografskih meja Slovenije, Japonske in Argentine. Njegovi prvi pesniški zbirki sta bili **Marija z nami je odšla na tuje**, ki je izšla leta 1945 v begunskem taborišču v Lienzu, in **Deževni dnevi**, ki je izšla leta 1946.

Slika 1: Naslovnica prve samostojne pesniške zbirke **Marija z nami je odšla na tuje**

Vir: <https://www.casnik.si>

Leta 1955 je bil sprejet v članstvo argentinske Slovenske kulturne akcije in je istega leta objavil zbirko **Križev pot prosečih**. Izvirne ilustracije je prispeval znani kipar in slikar France Gorše. Po pripovedovanju Zorka Simčiča v Argentini niso imeli zadosti finančnih sredstev, da bi lahko izdali več samostojnih pesniških zbirk Vladimira Kosa ali, da bi jih celo opremljali s slikami in fotografijami na barvnem papirju. Celo za črno belo tiskanje Meddobja so se morali potruditi za vsako stran, da so lahko zbrali denar iz prostovoljnih prispevkov. Samostojne pesniške zbirke so mu lahko izdali samo vsako desetletje.

Slika 2: Naslovnica prve samostojne pesniške zbirke, ki je izšla v Argentini Križev pot prosečih

Vir: <https://www.nuk.si>

Zato se je dr. Kos odločil, da bo v samozaložbi izdal edino knjigo v slovenščini, ki je doslej izšla v Tokiu **Dober večer, Tokio leta 1961**. Knjiga je bila natisnjena na štiribarvnih listih. Vendar je zaradi pesmi Dober večer Tokio doživel avtor kritiko svojih jezuitskih predstojnikov, ki so zahtevali, da jim vnaprej pokaže vse pesmi, ki jih želi objaviti. Leta 1971 je bila v Buenos Aires-u natisnjena zbirka **Ljubezen in smrt** in leta 1981 **Spev o naši gori** ter leta 1991 **Tisoč in dva verza z japonskih otokov**.

Slika 3: Naslovnica edine samostojne pesniške zbirke, ki je izšla na Japonskem Dober večer Tokio

Vir: <https://www.nuk.si>

Leta 1995 se je prvič po 50-letih vrnil na obisk v Slovenijo in leta 1998 je mariborska založba Obzorja izdala monografijo njegovega življenja in dela izpod peresa prof. Francea Pibernika z naslovom **Cvet, ki je rekel Nagasaki**. Njegova prva pesniška zbirka, ki je izšla v Sloveniji je bila izdana leta 1999 je pri založbi Družina O svetloba, voda, zrak! Pri pripravi knjige sta sodelovala z deset let mlajšim bratom karikaturistom Božom Kosom, ki je prispeval izvirne ilustracije k pesmim od znanosti. Ker je bil Božo Kos po osnovni izobrazbi fizik mu to ni bilo težko.

Leta 2004 je izšla knjiga treh samostojno neobjavljenih pesniških zbirk **Češnje, kamilije, bori** pri Mohorjevi založbi in zbirki **Lepa Ančka iz Prekmurja** pri založbi Stopinje in **100 pesmi o Mariji** pri založbi Družina. Ob priložnosti izida zbirke Lepa Ančka iz Prekmurja so dijaki pesmi tudi dramsko uprizorili v Pomurski univerzitetni knjižnici v Murski Soboti, kar je bilo prisotnemu avtorju v neizmerno veselje. Edino dramsko uprizoritev njegovih pesnitev so namreč do tedaj izvedli v Argentini pred desetletji, kjer seveda ni mogel biti osebno prisoten. Leta 2007 je izšla zbirka **Temnogozdni akordi** pri založbi Mohorjeva družba in naslednje leto **Gora Fudži, čuješ serenado?** pri založbi Dravljje. Leta 2010 je v samozaložbi v Tokiu izdal zbirko **E.U. Evropa Umiraš**.

Njegovih 5 pesniških zbirk iz leta 2010 **Rapsodija svetlobe** in **Tebi sirota Slovenija ti-soč in en verz** ter iz leta 2012 **Pesmi z japonskih otokov** in **O rahlo se tresoči tokijski harfi** ter **Pesmi iz pravljličnih gozdov** iz leta 2014, so izšle pri založbi Dravljje.

Slika 4: Naslovnica ene od številnih samostojnih pesniških zbirk, ki so izšle v Založbi Dravljje z lepo barvno opremo in fotografijami, kot si je zmeraj želel

Vir: <https://www.casnik.si>

Leta 2018 je izšla njegova zbirka pesmi **Kot sonca zlat zaton** pri Goriški Mohorjevi družbi. Kos je največ objavljaj v Meddobju, Katoliških misijonih, tržaški reviji Most, Vestniku, Glasu SKA, Mladiki. Znani so tudi njegovi rokopisi neobjavljenih pesniških zbirk **Velika resničnost**, **Dnevnik ugaslih trenutkov iz Fudži**.

2.2 Knjige esejev in prevodov

Njegova prva knjiga, ki je izšla v Sloveniji leta 1997 je zbirka **Eseji z japonskih otokov**. Leta 1999 je pri založbi Tretji dan izšel Kosov **prevod knjige Gilberta Keith Chestertona: Sv. Tomaž Akvinski**. Pri založbi Rokus pa je objavil leta 1999 **prevod knjige Princese Takamado: Ledena gora Luli**. Leta 2003 je založba Družina objavila njegovo zbirko filozofskih esejev **Filozofija, naš vsakdanji kruh**.

3 Življenje in humanitarno delo

3.1 Življenje dr. Vladimirja Kosa

Profesor Kos je bil rojen 2. junija 1924 v Murski Soboti, kjer je preživel najbolj zgodnjo mladost. Ker je bil oče trgovski potnik za nemške šivalne stroje Singer se je družina veliko selila. Osnovno šolo in klasično gimnazijo je obiskoval v Mariboru, kjer se je družina končno ustalila. Ker je bila mama judovske vere sta se z očetom še pred poroko dogovorila, da bosta vzgajala hčerke v judovski veri in fante v katoliški. To sta prakticirala vse do izgnanstva v Srbijo.

Slika 5: Družina Kos v Mariboru pred drugo svetovno vojno : od leve proti desni sedijo otroci Vladimir, Ksenija, Karmen, Božo, Boris, zgoraj mama oče in dedek.

Vir: <https://www.casnik.si>

Prve pesmi je objavljaj že kot gimnazijec v Mariboru v dijaškem časopisu. Po pobegu iz Maribora k stricu v Ljubljano je tam dokončal gimnazijo. Vmes so ga aretirali italijanski

okupatorji v taborišče Gonars od koder so ga morali izpustiti zaradi slabega zdravja. Jeseni leta 1943 se je vpisal na študij teologije v Ljubljani, ki ga je moral prekiniti saj so univerzo zaprli. Študentom so dali na izbiro, da se pridružijo mobilizirancem v nemško vojsko ali domobrancem. Sam se je odločil za pridružitve domobrancem.

Po vojni je leta 1945 zbežal najprej v Avstrijo, kjer je izdal prvi pesniški zbirki v begunskem taborišču. Nato se je zaradi varnosti umaknil v Italijo, kjer je nadaljeval študij teologije in ga je končal na rimski univerzi Georgiana leta 1950, kjer je tudi doktoriral leta 1953.

Leta 1954 je odšel na dvoletno pripravo za misijonarsko službo na Irsko. Učil se je angleščine in prebiral moderne pesnike tistega časa, ki so na njega naredili velik vpliv. Leta 1956 je prišel na Japonsko s posebnim papeževim potnim listom, ki mu je omogočal bivanje na Japonskem vendar samo enkratni vstop. Prva leta se je intenzivno učil japonščino in japonsko zgodovino in kulturo.

Prof. dr. Vladimir Kos je skoraj 50 let predaval klasično filozofijo na japonski univerzi Sofia v Tokiu in skoraj šestdeset let deloval kot misijonar med zapuščenimi otroci in brezdomci v predmestju Tokia. Med svojim delovanjem ni nikoli pozabil na svoje slovenske korenine. Sodeloval je s somišljeniki, ki so izdajali slovenske časopise in publikacije v zamejstvu in po svetu.

Povojna komunistična oblast je od leta 1958 do leta 1962 poslala na Japonsko za veleposlanika Jugoslavije njegovega strica Franca Kosa, da bi ga prepričal, da neha pisati pesmi in sodelovati s slovensko emigracijo v Argentini in mu bodo dodelili jugoslovanski potni list in vrnitev v domovino. Vendar je Vladimir Kos ponudbo in srečanje s stricem veleposlanikom odklonil.

Slika 6: Dr. Vladimir Kos v Hirošimi z japonskim in nemškim prijateljem.

Vir: <https://www.casnik.si>

Po osamosvojitvi Slovenije si je za njegovo vrnitev in pridobitev potnega lista zelo prizadeval brat Božo Kos, kar mu je končno uspelo leta 1994, ko mu je umrla mama, ki ga je zaman čakala, da ga še zadnjič vidi in se poslovijo. V Slovenijo se je lahko vrnil šele po 50 letih leta 1995.

Od leta 1996 naprej je predaval skoraj 20 let vsako leto kot gostujoči profesor na Univerzi v Mariboru, Filozofski fakulteti v Ljubljani, Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, Teološki fakulteti v Ljubljani in v zadnjih letih tudi na Katoliškem inštitutu. Rad se je družil tudi z ljubitelji poezije in svojih pesmi na Svetovnem slovenskem kongresu, dijaki gimnazije Vič so ga večkrat povabili medse. Rad je poslušal dobre recitatorje svojih pesmi, ki jih je sam nerad interpretiral. Jih je pa zelo rad komentiral. Po navadi je povedal, da so pesmi njegovi otroci, ki jih je poslal v svet in se morajo sami znati brez njega.

Z bratom Božidarjem Kosom, pri katerem je dr. Vladimir Kos stanoval, sta prevozila Slovenijo in predstavljala svoje ustvarjanje in veselje do umetnosti in življenja po številnih knjižnicah. Ko je Božo Kos prezgodaj umrl se je Vladimir Kos vračal v Slovenijo k sorodnici Vlasti Degen Kos v Maribor in svoja zadnja leta k nečaku Romanu Macunu v Zgornji Hotič, ki so mu nudili družinsko zavetje in toplino, ki ju je tako cenil. Z prijateljem duhovnikom Jožetom Hozjanom sta prevozila tudi velik del Evrope in obiskovala predvsem Marijine cerkve.

V posebno veselje mu je bilo, da se je lahko ob obiskih Slovenije srečeval s prijateljem iz mladosti Zorkotom Simčičem, s katerim sta bila v prijateljskih in ustvarjalnih kontaktih v stiku dolga leta samo preko pisem. Ponovno je srečeval tudi dr. Jožeta Bernika, ki ga je edini, zaradi narave svoje službe pri veliko ameriški multinacionalki, obiskoval tudi pred padcem komunizma iz Chicaga. Profesor Kos je pošiljal veliko japonskih študentov k zakoncema Bernik v ZDA, da so se tam naučili angleščino. Med bivanjem na Japonskem ga je obiskal tudi dr. Andrej Bajuk, ki je služboval v Medameriški banki in so ga službene poti vodile tudi na Japonsko. Prav tako se je z njim prvič srečal nečak dr. Davorin Kračun, ko je kot minister za ekonomske odnose in razvoj leta 1992 obiskal Japonsko.

Slika 7: Vrhova slovenske poezije Dr. Vladimir Kos in proze Zorko Simčič.

Vir: <https://www.druzina.si>

Ob 80 letnici življenja ga je odlikoval z državnim odlikovanjem predsednik dr. Janez Drnovšek in ob 90 letnici življenja je prejel nagrado Prešernovega sklada. Zadnjič je prišel v Slovenijo ob svojem 95 letu življenja. Svojo življenjsko pot je sklenil v 99 letu življenja 18. julija 2022 v Tokiu na Japonskem kjer je tudi pokopan.

3.2 Humanitarno delo dr. Vladimirja Kosa

Dr. Vladimir Kos se je po prihodu na Japonsko leta 1956 najprej začel intenzivno učiti japonščino. Potem, ko je začel v angleščini poučevati na jezuitski univerzi Sofia v Tokiu nemški jezik, klasično filozofijo in teologijo je prevzel od starejšega brata jezuita tudi skrb za hišo za otroke brez staršev v revnem področju Tokia imenovanem Adači-ku.

Več desetletij se je vozil s prvim jutranjim avtobusom več kot uro iz Adači-ku v center Tokia učiti na univerzo. Po predavanjih ga je čakala druga služba. Za humanitarno pomoč otrokom je imel razpredeno mrežo dobrotnikov na Japonskem, saj je moral zbrati denar za delovanje hiše. Japonska vlada je namreč prispevala samo denar za financiranje zaposlenih uslužbencev v hiši za otroke brez staršev.

V humanitarnem poslanstvu se je tako dobro počutil in ga odlično opravljal, da je zgradil še moderno hišo za ostarele in uboge, ki niso imeli kam iti. Svoje humanitarno poslanstvo je opravljal skoraj do devetdesetega leta, ko ga predstojniki niso imeli več komu predati in so se dogovorili z državo, da jim zastonj predajo prostore in da socialno skrb popolnoma prevzamejo v državne roke. Profesor Kos se je zadnja leta preselil med brate jezuite v Tokio, je pa še zmeraj obiskoval svoje varovance v Adači-ku, ko mu je čas in zdravje dopuščalo.

4 Dosedanje raziskave življenja in dela dr. Vladimirja Kosa

Prvič sta ga v samostojni Sloveniji predstavila mlada dijaka gimnazije Murska Sobota Gorazd in Hotimir Tivadar v raziskovalni nalogi Vladimir Kos pesnik ljubezni in smrti – in še česa., ki sta jo izdala v samozaložbi leta 1992 in o njem objavila tudi članek v Stopinjah 1993, almanahu pomurske katoliške cerkve, ki izhaja letno.

Novinarka RTV SLO Blanka Doberšek je ob obisku Japonske z njim naredila intervju leta 1994.

Slika 8: Pogovor Izza večera z Vladimirjem Kosom na Svetovnem slovenskem kongresu vodi dr. Stanislav Raščan, zbrane pozdravlja predsednik Svetovnega slovenskega kongresa dr. Boris Pleskovič

Vir: <https://www.slokongres.com>

Leta 1995 ga je, med službovanjem na veleposlaništvu Republike Slovenije na Japonskem, prvič osebno srečal dr. Stanislav Raščan, ki je potem v dogovoru z rektorjem Univerze v Mariboru dr. Ludvikom Toplakom in prof. dr. Bogomirjem Ferfilo iz Fakultete za družbene vede v Ljubljani dosegel, da je skoraj 20 let prihajal za gostujočega profesorja v Slovenijo. Dr. Raščan je leta 2000 objavil članek 75 let Vladimirja Kosa v Stopinjah in 2003 intervju v reviji Ampak z naslovom Med Kristusom in Konfucijem. Napisal je tudi predgovor k njegovi zbirki Češnje, kamelije bori 2004 in je večkrat vodil pogovorne večere z njim na Svetovnem slovenskem kongresu.

Najbolj analitično in podrobno ga je leta 1998 predstavil prof. France Pibernik v monografiji, ki jo je izdala mariborska založba Obzorja z naslovom **Cvet, ki je rekel Nagasaki**. V tej monografiji je seveda podrobno opisano predvsem obdobje, ki ga je Vladimir Kos preživel na Japonskem in je lahko objavljala samo v zamejskih publikacijah.

Leta 2004 je o njem napisala diplomsko na Fakulteti za filozofijo Univerze v Ljubljani Nataša Kavaš z naslovom Resničnost v pesmi in misli: Življenje in delo Vladimirja Kosa. Ista avtorica je tudi prispevala spremno besedo k njegovi pesniški zbirki Češnje, kamelije, bori, ki je bila prvič objavljena kot skupna pesniška zbirka ob njegovi 80 letnici življenja. Ob 90 letnici življenja dr. Vladimirja Kosa in prejemu nagrade Prešernovega sklada je o njem naredil dokumentarni film novinar Marjan Šrimf z naslovom Gora Fudži čuješ serenado, ki ga je posnel v Sloveniji in na Japonskem.

O življenju in delu dr. Vladimirja Kosa je izšlo več intervjujev in člankov v slovenskih časopisih in na Radiu Slovenije in Radiju Ognjišče, zlasti ob njegovih okroglih obletnicah življenja in ob obiskih Slovenije. Najbolj natančno bibliografijo njegovega dela do leta 2004 je naredila v svoji diplomski nalogi Nataša Kavaš.

Literatura

- Kavaš, N.; (2004). Resničnost v pesmi in misli: Življenje in delo Vladimirja Kosa. Diplomsko naloga. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Kos, V.; Pibernik, F. ur. (1998). Cvet, ki je rekel Nagasaki. Obzorja, Maribor.
- Kos, V.; Raščan, S. in Kavaš N.. ur. (2004). Češnje, kamelije, bori. Celjska Mohorjeva družba. Celje.
- Raščan, S.; (2003). Kos Vladimir (intervjuvanec) Med Kristusom in Konfucijem – pogovor z Vladimirjem Kosom. Ampak.. Letnik 4, št.5., str. 45-47.
- Tivadar, G.; Tivadar, H.; (1992). Vladimir Kos pesnik ljubezni in smrti – in še nečesa. Raziskovalna naloga. Samozaložba.
- Žebovec, M. (2022). Umrli je Vladimir Kos, duhovnik, jezuit, misijonar, pesnik, nagrajenec Prešernovega sklada. Časnik. 18.7.2022.

O avtorju

Dr. Stanislav Raščan se je rodil 22. novembra 1963 v Murški Soboti. Diplomiral je na Medicinski Fakulteti v Ljubljani, magisterij in doktorat je opravil na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Dodatno se je izobraževal v Bolnišnici za bolne otroke v Torontu, Diplomatski akademiji na Dunaju in George C. Marshall centru za Evropske varnostne študije v Garmisch Partenkirchnu.

Kot zdravnik pripravnik je bil zaposlen v Zdravstvenem domu Lendava ter kot podoktorski raziskovalec v neonatalnem inštitutu Bolnišnice za bolne otroke v Torontu. Od leta 1994 je zaposlen na Ministrstvu za zunanje zadeve, kjer je opravljal funkcije državnega sekretarja, generalnega sekretarja, generalnega direktorja za multilateralo in generalnega direktorja za gospodarsko diplomacijo. Bil je vodja sektorja za načrtovanje politik in dvakrat vodja sektorja za izvenevropske države.

V tujini je bil namestnik veleposlanika na veleposlaništvu Slovenije v Tokiu, začasni odpravnik poslov veleposlaništva Slovenije v Teheranu, veleposlanik in stalni predstavnik Slovenije pri OVSE na Dunaju. Trenutno je veleposlanik Slovenije na Slovaškem. Bil je tudi predsednik Slovenske konference Svetovnega slovenskega kongresa in podpredsednik Svetovnega slovenskega kongresa, trenutno je 1. podpredsednik Svetovnega Slovenskega kongresa.

Ob obletnici formiranja in delovanja Prekmurske brigade leta 1945

DR. ALOJZ ŠTEINER

Pomurska akademsko znanstvena unija, Lendavska ulica 15a, 9000 Murska Sobota
Elektronska pošta: steinera@hotmail.com.

Sprejeto

15. 12. 2024

Izdano

15. 9. 2025

DOPISNI AVTOR

E-pošta: steinera@hotmail.com

Ključne besede:

Prekmurska brigada,
struktura brigade,
vojaška pot brigade,
predhodni dogodki pred
formiranjem.

Povzetek V letu 2025 bomo obeleževali 80- obletnico konca 2. svetovne vojne in s tem tudi dokončne osvoboditve slovenskih pokrajin izpod okupatorskih oblasti. Vojaško-zgodovinski viri partizanstvo v Prekmurju prikazujejo kot posebno. Razlogov je več, od geografskih in topografskih, do političnih, ker je bilo Prekmurje od decembra 1941 priključeno Kraljevini Madžarski in tako v posebnem okupacijskem režimu in razmerah. To pa velja tudi za zaključek vojne, saj je bilo Prekmurje prva osvobojena slovenska pokrajina. Na podlagi proučitve dostopnih virov predstavljam oblikovanje in delovanje edine večje prekmurske partizanske enote - Prekmurske brigade. Ta je bila ustanovljena na dan (prvega) podpisa kapitulacije Nacistične Nemčije - 7. 5. 1945 in delovala v Sloveniji do 30. 5., zatem pa bila še deset dni razporejena v Ivniku (Eibiswaldu) v Avstriji, nakar so jo demobilizirali, del kadra pa razporedili v preostale enote 14. divizije Jugoslovanske armade. Raziskovanje bazira na praktično edinem uradnem vojaško-zgodovinskem dokumentu o 1. slovenski prekmurski brigadi in domačem zborniku o Prekmurski brigadi. K temu so dodani dogodki, ki so predhodili oblikovanju brigade in kažejo na posebnosti narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju. Tega in nekaterih ugotovitev iz analize dostopnih virov in dokumentov, ki do sedaj niso bili toliko izpostavljeni, se lotevam v razpravi.

1 Uvod

Spoznavanje in raziskovanje zgodovine slovenskega vojaštva v Prekmurju, kjer sem služboval šestino svoje vojaške kariere, je bil pomemben del mojega poklicnega pa tudi siceršnjega zanimanja. Za ta prispevek je prvi del raziskovanja opravljen že v letu 2014 in 2015 za zbornik Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja, osrednji del pa leta 2024 neposredno za potrebe pisanja o oblikovanju in delovanju Prekmurske brigade. uradno imenovane. Raziskovanje bazira na edinem uradnem vojaško-zgodovinskem dokumentu o 1. slovenski prek(o)murski brigadi¹ (v nadaljevanju Poročilo 1. S.P.B.) in leta 1975 izdanem domačem zborniku - Prekmurska brigada (Hribovšek, 1975) ter primerjavi s povezanimi prispevki in dokumenti iz arhiva Vojaško zgodovinskega instituta².

Raziskovalna vprašanja so bila, kako je prišlo do ustanovitve in kakšna je bila sestava Prekmurske brigade. Naslednje raziskovalno vprašanje je bilo povezano z vojno in vojaško potjo te največje vojaške enote v Prekmurju. Zanimalo pa me je tudi, katere so bile posebnosti pri tem. Za bolj celovito razumevanje okoliščin nastanka in oblikovanja ter delovanja Prekmurske brigade, je bilo treba najprej prikazati dogodke za aktiviranje partizanstva v Prekmurju leta 1944 in 1945, ob tem pa tudi posebnost njenega osvobajanja in vzpostavljanja nove oblasti. Temeljna metoda je bila analiza pisnih virov in deskriptivna metoda, poleg tega pa še nestandardizirani intervjuji in preverjanja v virih zapisanih trditev pri poznavalcih tematike.

Prispevek je razdeljen v tri vsebinske dele: (1) opis poizkusov aktiviranja partizanstva v Prekmurju leta 1944 in 1945, (2) Prekmurska brigada in njeno oblikovanje, struktura, vojna in vojaška pot ter njen zaključek, (3) razprava o ugotovitvah iz raziskovanja. Ta se v 14 točkah nanaša na celoten obseg raziskovanja.

2 Poizkusi aktiviranja partizanstva v Prekmurju leta 1944 in 1945

Poizkusov za ponovno aktiviranje odporništvu v Prekmurju po letu 1941, ko so ga Madžari dokaj uspešno onemogočili, je bilo zlasti v letu 1944 več. Napori so potekali v smeri pošiljanja političnega kadra in aktivistov, ki bi pospešili aktiviranje odporniškega gibanja in organov Osvobodilne fronte (OF), vojaških obveščevalcev in nenazadnje partizanskih enot. Leta 1944 so k temu pomembno prispevale okoliščine na Madžarskem, med njimi tudi njeno mednarodno zaprosilo za mir, vojna in politična dogajanja vključno z zamenjavo vlade 18. 3. in nemško okupacijo 19. 3., pa tudi dogajanja 15.10., ko Horthy naznani odhod Madžarske iz vojne in 16. 10. nemške čete zasedejo budimski grad, Horthy abdicira in oblast prevzame Szálasi. Ta napove nadaljevanje vojne v pogojih, ko na madžarskem ozemlju intenzivno napredujejo formacije Rdeče armade (RA) in pridruženih vojska (romunske in bolgarske).

1 V uradnem dokumentu se namesto izraza prekmurska uporabljen izraz prekomurska (skrajšano 1. S.P.B.) (glej dokument 153: VIZ, 1975, VI/19, str. 792–797; *Izveštaj Štaba 1. slovenačke prekomurske brigade od 27. maja 1945 štabu 14. udarne divizije J.A o formiranju brigade i aktivnosti njenih jedinica do kraja rata*).

2 Zborniki dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, VIZ, 1969, VI/16; VIZ, 1975, VI/19 in VIZ, 1982, II/15.

2.1 Džemsova četa v Prekmurju

Po odločitvi 4. operativne cone so na Kozjaku obveščevalnemu oficirju, kapetanu Ivan Majnik-Džemu naročili, da iz prostovoljcev Lackovega odreda na Kozjaku oblikuje enoto prostovoljcev, ki je 22. 9. 1944 krenila proti Prekmurju. Tam naj bi vzpostavili stike s terenskimi političnimi aktivisti, ljudem v Prekmurju pokazali navzočnost organizirane oborožene partizanske čete, pridobili zaupanje ljudi in jih privabili k sodelovanju. Četa naj bi dosegla Goričko in s pomočjo domačinov, ustvarila in organizirala partizansko enoto. Cilj in namen pohoda v Prekmurje naj bi bil tudi ugotavljanje razpoloženja prebivalstva, naklonjenost do osvobodilnega boja in pripravljenost za sodelovanje, predvsem pa preizkusiti oboroženo moč sovražnika, njegovo bojno taktiko in namere (Hribovšek, 1975, str. 30–32). Četa je poleg Džemsa ob odhodu štela 22 borcev. Pot jo je vodila iz taborišča pod Sv. Duhom na Kozjaku proti Kungoti, kjer je prečkala cesto Maribor - Šentilj, nadaljevala proti Pesnici in prek Jareninskega dola do Sv. Jurija (Vidma), kjer so pustili dva borca. Od tam pa na sever proti Lutvercem pri Radgoni z namenom, da prečkajo Muro in preko Dedoncev v Avstriji vstopijo v Prekmurje. Vendar ta poskus prečkanja Mure ni uspel in iz čete sta pobegnili še dva borca. Zatem so bili tri dni na Goričkem vrhu pri Radgoni, 30. 9. pa so krenili proti Cvenu, kjer so izgubili še dva borca in prečkali madžarsko mejo, zatem pa pri Gibini še Muro. Pridružilo se jim je še pet novincev prostovoljcev in četa je 1. 10. 1944, ko je stopila na prekmurska tla, štela 21 borcev (prav tam, str. 33–37).

V Prekmurju je bila četa devet dni, do 9. 10. 1944. Njena pot pa je potekala skozi Dolnjo Bistrico in gozd Orlovšček proti Veliki Polani, Črnem lesu v Mali Polani, kjer je prišlo do prvega streljanja z madžarskimi orožniki pri mostu čez Ledavo. Pot so nadaljevali proti Turnišču in Bogojini, zatem manevrirali proti Vučji Gomili, Črenšovcem in Dobrovniku, od tam pa proti Fokovcem. 4. in 5. 10. so izvedli politična zborovanja v Turnišču in Bogojini, pa tudi v Vučji Gomili, Črenšovcih in Dobrovniku. V Fokovcih so nameravali oblikovati četni tabor, vendar so jih 6. 10. obkolili Madžari in vnelo se je triurno obstreljevanje, nakar se je četa umaknila proti Bistrici in prebila do Mure. To so, po treh dneh prečkali, s splavom in nadaljevali do Gibine, kamor so prišli 9. 10. Džems je odšel poročat v štab 4. operativne cone, četa pa se je vrnila na Kozjak (prav tam, str. 38–42). Ta izrazito izvidniška enota, je tako v Prekmurju vzdržala teden dni (od 1. do 6. 10. 1944). Majcen (1994, str. 42) to imenuje bliskovit sprehod. Ni pa v celoti pojasnjeno, ali je prišlo do kontakta s terenskimi delavci v Prekmurju.

2.2 Pošiljanje aktivistov in obveščevalcev v Prekmurje

V začetku leta 1944 je iz Prlekije v Prekmurje prišla skupina aktivistov, ki jo je vodil Stane Červič-Bojan in zlasti v ravninskih predelih širil mrežo OF (Červič, 2009, str. 17–21). Od 80 v odbore OF povezanih aktivistov, so jih madžarske oblasti v majskih akcijah aretirale in zaprle blizu 30 ter nato obsodili na procesih v Čakovcu in drugod. To je bil ponoven udarec narodnoosvobodilnemu gibanju.

Prekmursko zgodovinopisje, bolj kot Červičev prihod, opisuje tudi prihod Jože Kramar-Juša

kot izkušenega partijskega organizatorja proti koncu julija 1944. S Kramarjem pa je prišel še aktivist Franc Kosi (Emri v Gašpar, 2020, Hribovšek, 1975, str. 26 in Červič 2009, str. 37–42). Tako se je poleti 1944, kljub aretacijam v maju, nadaljevalo razgibano in politično organizirano delovanje v Prekmurju, vključno s pripravljanjem in ustanavljanjem odborov OF.

Slobodan Šumenjak-Miran je kot vodja posebne (obveščevalne) linije za Prekmurje in Madžarsko v takratnih slovenskih strukturah VOS–OZNA prišel 4. 7. 1944 čez Kozjansko v Prekmurje s spremljevalcema Ivan Orel-Rastkom in Jernej Osolin-Dragom (Hribovšek, 1975, str. 26 in Godina, 1980, str. 118). Imel je nalogo, da odpotuje v Budimpešto, ki se ji je približevala Rdeča armada, kjer bi zbiral obveščevalne podatke. Prvo pismo iz Budimpešte je Šumenjak poslal 13. 8., njegovo drugo poročilo iz Madžarske pa je I. odsek Ozne za Slovenijo posredoval I. odseku Ozne za Jugoslavijo, saj ga je napisal in odposlal 26. 9. (Štubelj, 1995, str. 113–114).

Čeprav je Šumenjak bil zadolžen za delo po obveščevalni liniji, ga je razvoj dogodkov poleti 1944 v Prekmurju potegnil tudi v organizirano delovanje odpora. Lotili so se zbiranja orožja, sanitetnega materiala, načrtovali so ustanovitev odbora OF v Murski Soboti in Lendavi, začeli so organizirati manjše partizanske akcije ter izboljšali povezave in zveze. Ko pa je 15. 10. v Prekmurje prišla vest o kapitulaciji Hortyjevega madžarskega režima, so v soboško vojašnico poslali pismo, v katerem so predlagali madžarski vojski, da bi skupaj nastopili proti Nemcem, s čimer bi se vojaki v vojašnici praktično predali oziroma prestopili na slovensko stran. Dne 16. 10. zjutraj so madžarska vojska, policija in žandarmerija prevzele energične ukrepe. Močno so zastražili Mursko Soboto in na podlagi ovadb drugi dan, 17. 10. obkolile Brumnovo hišo, kjer so pripadniki narodno-osvobodilnega gibanja čakali na odgovor. Madžari so zajeli Brumnovo družino in pet aktivistov, v spopadu ranjeni Kramar pa se je ustrelil. Šumenjak, Kosi in Černjavič so se uspeli umakniti proti Puconcem in Vaneči (Hribovšek, 1975, str. 46–48). Tam je, po izdaji domačina, prišlo 20. 10. do spopada z madžarskimi orožniki, kjer je bil smrtno zadet Kosi, hudo ranjen pa Šumenjak, ranjen pa je bil tudi Červič.

Tako poskus prevzema oblasti v Prekmurju ob pričakovani kapitulaciji Madžarske skupini Šumenjaka in Kramarja ni uspel. Emri (v Gašpar, 2020) navaja, da nobena od obeh skupin svojih ciljev ni uresničila. Poleg tega pa je dogajanjem v Murski Soboti, Puconcih in na Vaneči, sledil nov val aretacij preko 80 z aktivisti povezanih ljudi (Godina, 1900, str. 147–150). Dubaja (2024, str. 499) navaja poročilo Okrožnega odbora, da je bilo v oktobrskih dneh interniranih celo okrog 140 oseb, v novembru pa zaprtih še okoli 20 oseb. Poleg tega pa je do konca leta okupator ustrelil več kot 35 Prekmurcev, ki so dezertirali iz madžarske vojske. Tako je po oktobrskih dogodkih, ko so Madžari uspeli likvidirati aktivistično jedro (Majcen, 1994, str. 45) v Prekmurju ponovno nastala vrzel, ki jo je bilo treba zapolniti z novimi aktivisti.

Konec oktobra 1944 je, na zahtevo Centralnega komiteja KPS in Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, v Prekmurje prispela skupina aktivistov z oddajno radijsko postajo, katero je vodil Ferdo Godina-Marko. Imela je nalogo vzpostaviti temelje organizacije OF,

organizirati manjše borbene oborožene skupine, vršiti partizanske akcije, vzdrževati tesne zveze s CK KPS in Oblastnim komitejem KPS za Štajersko ter pošiljati redna politična in vojaška poročila. Skupino, v kateri so bili še Ivan Žunič-Radovan, Franček Mirtič, telegrafist Anton Krafogel-Boro ter obveščevalni oficir Ludvik Kreč-Roman, je zaradi varnostnih ukrepov spremljalo devet partizanov (Hribovšek, 1975, str. 49).

Proti koncu novembra 1944 se je tudi Okrožni odbor OF Ljutomer odločil poslati na politično delo v Prekmurje Ela Letonja-Ateno in Slavo Mihelič v spremstvu Milan Samec-Črta. V istem času je Oblastni komite KPS za Štajersko poslal v Prekmurje Frančka Majcena, člana Pokrajinskega odbora OF in Cvetka Praprotnik-Štefko, članico oblastnega komiteja, z nalogo, da vzpostavi organizacijo OF in takoj po osvoboditvi organizirata ljudsko oblast. Za njima so poslali še člane Območnega komiteja KPS za Štajersko Jakob Molek-Mohorja z dvema spremljevalcema in Filip Korošec-Bora. V Prekmurje so poslali tudi članico Okrožnega odbora Ljutomer, Rozika Zavrč-Bredo in aktivista Jože Talanyi-Janeza ter kurirja Rajner Elimir-Vincija, tu pa so se pojavili tudi drugi pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja, ki so se po oktobrskih dogodkih v Murski Soboti umaknili v ilegalo (Majcen, 1994, str. 39–41).

2.3 Prekmurska četa

Prekmurska četa, je bila ustanovljena januarja 1945 na podlagi posebne brzoglavke Kidriča in Kvedra, ki sta jo preko radijske postaje 13. 1. 1945 poslala prekmurskim aktivistom. V njej so bile navedene usmeritve za ustanavljanje vojaških enot (med 5 in 15 borci), ki se bodo izogibale večjim spopadom in posvetile diverzantskim akcijam ter napadale manjše sovražnikove enote, pridobivale orožje, uničevale vlake in avtomobile, pa tudi preganjale in odstranjevale kvizlinge in izdajalce ter posebno pozornost namenile političnemu delovanju na terenu. Posebej je bilo izpostavljeno zbiranje in pošiljanje novincev za vojsko preko kanalov na Hrvaško in na Pohorje. Majcen (1994, str. 63–65 in 76) opozarja, na priprave, ki so pred hodile oblikovanju čete od decembra 1944 naprej.

Četo so sestavljali v Prekmurje poslani aktivisti in domačini. Komandir čete je bil Filip Korošec-Bor, politični komisar pa Franček Mirtič. Četa je bila zelo pomanjkljivo oborožena in oskrbljena s strelivom (Majcen, 1994, str. 76–77).

Četa je delovala tako, da so iz Voglarjeve koče v Motvarjevskem gozdu pošiljali po tri do pet ljudi, ki so razen oboroženih akcij, izvajali tudi politično propagandne aktivnosti na območju Strehovskih gor, Bogojine, Dobrovnika, Motvarjevcev, Bukovnice, Polane in Turnišča. Prvo vojaško akcijo so izvedli 27. 1. 1945 na območju Gančanov. Hkrati s partizanskimi akcijami se je pojavil plaz madžarskih protiukrepov, ko so ti vse pogostejše začeli postavljati zasede četi, zasliševali ljudi in izvajali aretacije. Izstopajoče vojaške preizkušnja čete so bile 22. 2. v Brezovici, 28. 2. v Bukovnici, 29. 2. pri Nedelici in 3. 3. v Strehovskih Goricah, ko sta bila ubita dva borca, še eden je utonil v Ledavi, trije pa so bili ranjeni. Do obsežnega napada na četo v Voglerjevi koči je prišlo 4. 3., ko jo je približno 2000 madžarskih vojakov in žandarjev poskušalo obkoluti in uničiti. En del čete se je umaknil na sever na območje

Goričkega, drugi pa na jug v ravninske predele. Iz južne skupino, ki se je poskušala neuspešno prebiti preko Mure, so Madžari 7. 3. enega borca ubili in dva zajeli. Južna skupina je na območju Dolinskega in Ravenskega nadaljevala zlasti s političnim delom in pripravami za prihod rdečearmejcev in prevzem oblasti. Del čete, ki se je premaknil na Goričko, je 16. 3. v Bodoncih v gostilni Maršik izgubil svojega komandirja (Filip Korošec-Bora), ki je bil hudo ranjen, 17. 3. pa je bil hudo ranjen tudi komisar čete (Franček Mirtič). Enota se je razdvojila, en del je nadaljeval pot v Porabje pod vodstvom Mirka Škrjanca, kjer je ta 21. 3. padel. Enota je bila v Porabju od 19. do 23. 3. in kot najsevernejši kraj dosegla Sakalovce. Četa se je vrnila v Prekmurje v gozdove med Bogojino in Filovci, zatem pa je 9 borcev čete šlo Sovjetom nasproti in so se 1. 4. med Šalovci in Hodošem srečali z Rdečo armado. Večina borcev Prekmurske čete se je v dneh med 3. in 5. 4. zbrala v Murski Soboti in se takoj lotila nalog (Žnidarič, 2005, str. 340–341 in Godina, 1980, str. 207–208) v vojaški komandi in novih prekmurskih oblastnih strukturah.

Prekmurska četa je v dveh mesecih delovanja v Prekmurju imela 6 mrtvih borcev, 6 pa jih je bilo tudi ranjenih. Godina (1980, str. 174–175) in Majcen, (1995, str. 73–74) dodajata, da so januarja 1945 Madžari začeli tudi z aretacijami znanih naprednih ljudi in tistih, ki so pomagali partizanski četi in tako zaprli in kasneje v Čakovcu sodno procesirali še preko 20 oseb. Izpostaviti je treba še, da se je s slabšanjem položaja sil osi na Madžarskem, februarja in marca 1945, zelo povečala gostota vojaških sil v Prekmurju. Še večja pa je bila v aprilu, čeprav so bile razmere v času zasedbe s strani Rdeče armade drugačne. Kljub temu pa so tudi takrat vojaške oblasti odločilno vplivale na urejanje življenja civilistov in njihovo izse-litev ter delo za potrebe vojske (kopanje jarkov, popravila cest in mostov).

2.4 Prihod delegacije SNOS v osvobojeno Prekmurje in vzpostavljane prekmurskih oblastnih in vojaških organov

Rdeča armada 3. ukrajinske fronte, je 29. 3. 1945 začela prodor na avstrijska tla (Dunajska operacija) in se konec marca pojavile tudi na severu Prekmurja. Lorenčič (2022, str. 45), sklicujoč se na ruske vojaške vire navaja, da je bila Kuzma na Goričkem osvobojena že 30. 3., Grad in Križevci 1. 4., Puconci in Prosenjakovci pa 2. 4. V Puconcih je bilo od 5. 4. tudi izpostavljeno oziroma prednje (op. a.) poveljniško mesto 57. armade. Nemci in Madžari niso branili Murske Sobote in vojaki Rdeče armade so vanjo vkorakali 3. 4., po srditih spopadih pa v Lendavo 4. 4. Sovjetski vojaki so 5. 4. poskušali še s prebojem preko pontonskega mostišča na Muri med Bakovci in Veržejem, vendar niso uspeli. Na zahodnem delu Prekmurja, se je po osvoboditvi Cankove 7. 4., frontna črta 11. 4. med Gederovci in Sotino, pa tudi na južnem delu vzdolž reke Mure, ustalila skoraj za mesec dni. V vojaških operacijah v Prekmurju je zaradi intenzivnosti spopadov in artilerijskega obstreljevanja bilo med Prekmurci okrog 150 civilnih žrtev (Hribovšek, 1975, str. 72 in Godina, 1980, str. 279–289).

V Murski Soboti so 5. 4. ustanovili začasni okrožni odbor OF, poleg tega pa tudi okrajni odbor OF v Lendavi in Murski Soboti ter več vaških odborov. 6. 4. 1945 je v osvobojeno Prekmurje prispela posebna delegacija slovenskih političnih in vojaških delavcev članov

SNOS, ki so jo sestavili v Beogradu³ in je zastopala novo slovensko oblast. Okrožni, okrajni in vaški odbori OF so imeli nalogo skrbeti za gospodarske razmere, trgovino in preskrbo, propagando in tisk, šolstvo, pošto, železnico, urejanje bolnišnic in mobilizacijo zdravstvenega in sanitetnega kadra idr. Posebej intenzivna je bila mobilizacija prebivalstva za obnovo dežele in popravila cest in mostov, pa tudi preseljevanje prebivalcev zaradi bližine fronte in kopanja jarkov ob Muri in notranjosti (Hribovšek, 1975, str. 72–75). Vzpostavljeno je bilo tudi slovensko vojaško področje s sedežem v Murski Soboti⁴. Komanda vojnega področja je obsegala komande mest v Murski Soboti, Lendavi, Beltincih, Šalovcih, Rogaševcih in drugod. Osrednja naloga komande področja in 12 komand mest je bila mobilizacija moških sposobnih za vojsko, ki so jo začeli izvajati 14. 4. 1945 preko vaških odborov OF. Komande mest so se lotile vojaške organizacije tako, da so iz obstoječih vaških čet in mobilizirancev zbrali mlade fante in moške v vojaške enote in obmejne bataljone pri komandah mest v jakosti po 150 mož, po vaseh pa so pustili potrebno vaško oboroženo zaščito - straže (prav tam, str. 75 in 79). Njihova naloga pa je bila tudi mobilizacija motornih vozil in goriva, zbiranje orožja in vojnega materiala, ureditev sodišč in oblikovanje komisije za ugotovitev zločinov okupatorjev. Prekmursko vojno področje je s svojimi komandami mest v obdobju od 14. 4. do 7. 5. mobiliziralo prek 4000 mož (prav tam str. 85).

Prej navedeno predstavlja posebnost, saj je po osvoboditvi Prekmurje še vedno bilo na operativnem območju fronte, ki so jo tokrat kontrolirale sile Rdeče armade. S tem v zvezi Hribovšek (1975, str. 79) citira Ambrožiča, da je bila dejansko za varnost Prekmurja angažirana Rdeča armada, ki je držala fronto na Muri. Dodajam še, da se je večina enot Rdeče armade po 9. 5. iz Prekmurja premaknila v sovjetsko zasedbeno cono v notranjosti Avstrije, tiste sile, ki pa so ostale v Prekmurju pa so se umaknile do sredine julija 1945 (Lorenčič, 2022, str. 95).

3 Prekmurska brigada ali 1. Slovenska prekomurska brigada

Ta del prispevka zajema najprej oblikovanje 1. slovenske prekmurske brigade, temu sledi struktura in številčna sestava in predstavitev vojne in vojaške poti brigade. Pri tem je vojna pot delovanje in aktivnosti v času trajanja 2. svetovne vojne na slovenskih tleh do 15. 5. 1945, medtem ko celotno obdobje obstoja brigade označujem kot vojaška pot. Kot datum začetka oblikovanja se uradno navaja 7. 5. Pri tem pa je treba upoštevati že opisane aktivnosti, ki so temu pred hodile, zlasti v aprilu 1945, vključno z mobilizacijo za vojsko sposobnih Prekmurcev po 14. 4. s čimer so zagotovili popolnitev brigade z vojaštvom ali točneje osebjem.

3 Njeni člani so bili: (1) podpredsednik AVNOJ in podpredsednik Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije (IOOF) in član predsedstva SNOS Jože Rus, (2) član SNOS, generalmajor Lado Ambrožič-Novljan, (3) član AVNOJ, SNOS in IOOF, član glavnega odbora enotnih sindikatov Jugoslavije Franc Svetek, (4) član SNOS polkovnik Jože Brilej in (5) član SNOS Vlado Krivic (Hribovšek, 1975, str. 77).

4 Komandant področja je postal Filip Korošec-Bor, prejšnji poveljnik Prekmurske čete, medtem ko je njen politični komisar Franček Mirtič prevzel dolžnost komisarja v vojaškem področju. Sovjetski komandant mesta Murske Sobote je bil major Fedor Barsukov (prav tam, str. 75).

3.1 Oblikovanje 1. slovenske prekmurske brigade

Oblikovanje 1. slovenske prekmurske brigade Jugoslovanske armade (JA), se je v Prekmurju začelo na povelje generala Ambrožiča⁵ s formiranjem poveljstva brigade 7. 5. 1945, temu je naslednji dan sledilo oblikovanje bataljonskih poveljstev, postroj brigade in podelitev orožja mobiliziranim borcem, pa je izvedena 9. 5. pred pohodom proti Mariboru. V bistvu je s Prekmursko brigado poveljeval general Ambrožič, ki je ukaze in naloge prenašal na brigadno poveljstvo. Iz edinega situacijskega poročila brigade razberemo, da je brigada po zaključku vojne bila podrejena 14. diviziji NOV Slovenije. Divizija je pred tem v zaključnih bojih leta 1945 ostala na Štajerskem v zaledju nasprotnika in še ni bila podrejena armadam JA.

Jedro brigade so tvorili Prekmurci iz, po osvoboditvi Prekmurja, oblikovanih vaških čet in enot komand mest (cca 1300) in okoli 400 na novo mobiliziranih v brigado⁶. Pomemben del brigadne sestave so predstavljale starešine in borci enot, ki so prispeli v Prekmurje. Pri tem je treba navesti Slovenski bataljon⁷, ki je 25. 4. iz Pakraca na Hrvaškem preko Madžarske z okoli 80 osebami prišel v osvobojeno Prekmurje. 5. 5. se jim je pridružil še del borcev Kozjanskega odreda⁸, ki so iz Kozjanskega prišli preko Hrvaškega Zagorja (Hribovšek, 1975, str. 97). Omeniti je treba še s skupino starešinskega oficirskega kadra iz baze glavnega štaba NOV in PO Slovenije v Biogradu na moru (Hrvaška) ter politične delavce iz Kozjanskega in Dolenjske, ki so v drugi polovici aprila in začetku maja prav tako poslani v Prekmurje.

3.2 Struktura in številčna sestava Prekmurske brigade

Prekmurska brigada je imela poveljstvo brigade s štabom in zalednimi organi ter štabnim (zaščitnim) oddelkom. Bojni del brigade so tvorili trije bataljoni⁹ in artilerijski divizion. Prištabne enote brigade so bile: avtomobilska četa, četa avtomatičarjev (jurišna), protiočepna četa in vod za zveze. Zaledne enote brigade so bile mehanična četa in zaledni vod

5 Kdaj in od koga je general Ambrožič dobil ukaz za formiranje brigade je po dostopnih dokumentih težko ugotoviti. V knjižici (Emri, 1968) Hribovšek, ki je bil politični komisar v 2. bataljonu navaja, da je bilo to 17. 4. (str. 23), medtem ko v njegovi monografiji iz leta 1975, ta datum ni več naveden (str. 95–96).

6 Če je osebje iz vaških čet in komand mest imelo vsaj tri tedne izkušenj iz vojaških enot, so bili na novo mobilizirani praktično brez njih. Glej tudi: Gomboc Franček, v Eöry, 4. 5. 2021.

7 Slovenski bataljon so konec novembra 1944 oblikovali v Beogradu iz slovenskih prostovoljcev in ga vključili na fronto ter prerazporejali znotraj 5. udarne divizije od 1. krajiške brigade do 1. jugoslovanske brigade, od tam pa so ga 24. 4. napotili v Prekmurje. Bataljon je v bojih na sremski fronti pri Opatovcu 17. 1. 1945 utrpel zelo hude izgube (Hribovšek, 1975, str. 92–94) in so v Prekmurje napotili tisto, kar je od njega ostalo. Iz Ukaza vrhovnega komandanta JA, z dne 23. 4. 1945 lahko razberemo, da so 1. armadi JA v III. točki naložili, da vse Slovence iz divizij (1. armade JA) zberejo in oblikujejo eno enoto, ki jo takoj pošljejo generalu Ambrožiču (glej dokument 232: VIZ, 1982, II/15, str. 384; *Naređenje Vrhovnog komandanta JA od 23. aprila 1945 Štabu 1. armije za prihvata 2.000 Albanaca za popunu jedinica Armije i upućivanje Slovenaca u Prekomurje*).

8 Od približno 200 borcev so jih del razporedili v Prekmursko brigado, del pa v 3. brigado 1. slovenske divizije KNOJ, del pa v vojaške komande v Prekmurju. KNOJ - Korpus narodne obrambe Jugoslavije je bila vojaška formacija, ki je opravljala varnostno-zaščitne naloge na osvobojenih ozemljih.

9 Brigada je bila strukturirana po vzorcu tedanjih jugoslovanskih pehotnih enot t. i. trojne formacije (trije bataljoni, s po tremi četami v bataljonu in tremi vodi v četi).

z delavnicami (Hribovšek, 1975, str. 98–99 in Poročilo I. S.P.B, str. 4). Struktura brigade je bila podobna sestavi brigad Jugoslovanske armade in je bistveno odstopala od takratne številčne sestave slovenskih partizanskih brigad.

Vodstvena struktura brigade je bila popolnena iz skupine starešin, ki je prišla iz Biograda na morju, Slovenskega bataljona in Kozjanskega odreda ter je bila naslednja:

- Komandant brigade: major Vovk Avguštin-Jurče,
- Namestnik komandanta: kapetan Janez Janežič,
- Politični komisar: major Mirko Lipuš-Mišo, v Mariboru ga je zamenjal Viktor Umek,
- Načelnik štaba: poročnik Franc Godler-Blisk,
- Komandant 1. bataljona: Ivan Tlakar,
- Politični komisar 1. bataljona: Milan Vidmar,
- Komandant 2. bataljona: Simon Srdič,
- Politični komisar 2. bataljona: Mitja Hribovšek,
- Komandant 3. Bataljona: Anton Borštnar,
- Politični komisar 3. bataljona: Dušan Vidmar.

Številčno je Prekmurska brigada, pred odhodom iz Murske Sobote, imela: v poveljstvu brigade 42 oseb, v zalednih enotah 59, v avto četi 27, v 1. bataljonu 481, v 2. bataljonu 508, v 3. bataljonu 656 in v artilerijskem divizionu 126, kar skupaj znese 1899 oseb (Hribovšek, 1975, str. 97). Kasneje se je številčno stanje gibalo od 1400 do 1800 oseb, v 3. bataljonu v Mariboru pa doseglo celo do 800 oseb (prav tam, str. 134).

V brigadi je bilo ob formiranju okoli 1600 pušk, 19 lahkih strojnic, medtem ko je artilerijski divizion imel skupaj 14 topov različnih kalibrov (prav tam, str. 105). Tako kot se je spreminjala številčna sestava se je izboljševala tudi popolnitev z oborožitvijo.

3.3 Vojna in vojaška pot Prekmurske brigade

Kot že navedeno je brigada še isti dan, ko je bila dokončno oblikovana, 9. 5. 1945 napotena v Maribor. Prvotni namen premika brigade iz območja Prekmurja je bil, da na Štajerskem pomaga vzpostaviti red in očistiti prostor od sovražnika ter zaščititi državno in privatno premoženje. S tem bi izvajala predvsem varnostno zaščitne naloge. Smer premika brigade je bil Murska Sobota - Hotiza - Ljutomer - Ptuj - Maribor¹⁰. V Mariboru pa se je prvotna naloga brigade spremenila, saj je poleg tega, da je bila vojaška enota komande mesta Maribor, dobivala še dodatne zadolžitve kot enota Štajerskega (Mariborskega)¹¹ vojnega področja (v nadaljevanju vojnega področja). Pri tem je prišlo tudi do razdelitve brigade na tri dele in dodatnih nalog v zvezi s sprejemom vojnih ujetnikov ter

10 Obstajajo različne navedbe, kdaj je brigada prišla v Maribor. Poročilo I. S.P.B navaja, da je to bilo 12. 5., v knjigi Prekmurska brigada (Hribovšek, 1975, str. 130–131) pa se navaja 10. 5. s pojasnili in dodatnimi argumenti. Ta datum je zato uporabljen tudi v tem prispevku.

11 Hribovšek uporablja izraz Štajersko vojno področje. Iz dokumenta GŠ Slovenije pa razberemo, da so 1. 5. 1945 med drugim formirali komando Mariborskega vojnega področja (Glej Odredba 38: VIZ, 1975, VI/19, str. 3; *Naređenje Glavnog štaba Slovenije od 1. maja 1945. Za formiranje komandi mesta ljubljanskega Vojnog područja i komandi tržaškog, celovškog i mariborskog vojnog područja, z dne 1.5. 1945, št. 190*).

zbiranjem, popisovanjem in skladiščenjem zaplenjenih materialnih sredstev. Ob tem so 1. in 2. bataljonu poverjene naloge, kjer sta bila zelo izpostavljena, ker sta morala vstopiti v nevarno sovražnikovo operativno območje. Še več, ta dva bataljona sta poslana v Celje in Dravograd, ki sta bili najbolj kritični točki za preboj oziroma zajetje umikajočih se vojaških formacij nemške, ustaške in madžarske vojske ter ostalih formacij t. i. domačih izdajalcev. Brigada je težila k temu, da izpolni dobljene naloge, kar ji je uspelo. Poleg tega pa Poročilo I. S.P.B. navaja, da brigada ni imela mrtvih v kontaktu s sovražnikom, medtem ko je skupno število zajetih (vojnih ujetnikov) preseglo 7.000 oseb (Hribovšek, 1975, str. 221 in Poročilo I. S.P.B, str. 4).

Poveljstvo brigade in 3. bataljon sta po zahtevi vojnega področja ostala v Mariboru. Hribovšek navaja, da so za oblikovanje komande mesta Maribor po Ambrožičevem povelju,¹² iz Prekmurja poslali večje število starešinskega kadra. Med njimi je Štefan Pavšič kot bodoči komandant mesta imel nalogo, da po prihodu v Maribor takoj vzpostavi komando mesta Maribor (Hribovšek, 1975, str. 127–128). Ostalo poslano osebje je skupaj z mariborskimi političnimi kadri in odbori OF oblikovalo ustrezne organe komanda mesta Maribor in komando vojnega področja. Tja pa je iz Murske Sobote prišel še bataljon KNOJ, sestavljen iz borcev Kozjanskega odreda in kozjanskega vojnega področja in prekmurskih prostovoljcev¹³. Tu pa se je znašel še Kozjanski odred in od 13. 5. tudi Lackov odred¹⁴. Vzpostavljanje vojaških oblasti in izvajanje vojaških nalog v Mariboru, ter vzpostavljanje slovenskih organov oblasti je bil najpomembnejši del nalog. So se pa takrat v mestu nahajale tudi bolgarske vojaške enote, ki pa so bile zasedene s pridobivanjem vojnega plena tako vojaškega kot tudi civilnega¹⁵, kar je tudi bilo treba omejevati oziroma preprečevati.

V Mariboru se je sestava 3. bataljona Prekmurske brigade močno povečala (na 800 borcev). To je na obsežnost območja in nalog tudi razumljivo, ker so izvrševali številne akcije v mestu in okolici, zlasti v povezavi z zagotavljanjem varnosti, reda in zaščite ter preprečevanja sabotaz (Hribovšek, 1975. str. 134–143).

1. bataljon je na podlagi zahteve komande vojnega področja¹⁶ po železnici 10. 5. napoten v Celje, njegova 3. četa pa je ostala na Ptuju. Na poti proti Celju se je bataljon prebijal skozi

12 Naloge generalmajorja Lada Ambrožiča-Novljana, ki je v Maribor prispel 9. 5. so bile, predvsem vojaška organizacija, utrditev komande mesta Maribor, ustanovitev komande vojnega področja, povezava in zastavljanje nalog spontano se pojavljajočim partizanskim enotam na območju Maribora in enotam, ki sta jih ustanovili partijska organizacija ali OF, vzpostavitev stikov z vojaškim poveljstvom 4. operativne cone in glavnim štabom NOV in PO Slovenije in navezava stikov in sodelovanje s poveljstvom bolgarske vojske v Mariboru (Hribovšek, 1975, str. 129).

13 Komandant tega bataljona je bil Anton Žlindra-Janoš.

14 Glej dokument 147: VIZ, 1975, VI/19, str. 770.

15 Hribovšek navaja, da je mnogokrat prišlo do nesporazuma in sporov z Bolgari, ki so industrijske naprave za proizvodnjo vojaških potrebščin jemali za svoj vojaški plen. Tako je bilo na Tezmem, v metalni tovarni v Melju in v tekstilne Huterjeve tovarne v Melju. Dostikrat zaradi primanjkovanja vojaške moči ni bilo mogoče preprečiti, da bolgarski vojaki ne bi odpeljali raznih stvari (str. 113 in 137). O ravnanju bolgarske vojske glej tudi: Popović (1967), *Kazivanje Koste Nada*.

16 Po izdanem pisnem ukazu, bi se moral komandant 1. bataljona v Celju zglašiti že 10. 5. 1945 do 16.30 ure (Hribovšek, 1975, str. 143).

nemške in ustaške kolone in se v Grobelnem celo spopadel z ustaši ter v Celje prispel šele 12. 5. popoldne (Hribovšek, 1975, str. 156). V Celju je moštvo bataljona opravljalo nalogo zasedbe ključnih točk v mestu, izvajanje straže na teh točkah in patroliranja v mestu. Sodelovali so pri razoroževanju nasprotnikove vojske in lovljenju v civile preoblečenih vojakov v mestu¹⁷ ter izvajali druge ukaze komande mesta Celje. Pomembna naloga bataljona je bila varovanje ujetniških taborišč¹⁸. Ali je bataljon sodeloval tudi pri vzpostavljanju in varovanju taborišča za vojne ujetnike v bližnjem Teharju nisem ugotovil.

2. bataljon je 10. 5. odšel v Dravograd. Takoj po prihodu v Dravograd so zasedli položaje na desni obali Drave. Pri tem je treba upoštevati, da je 2. bataljona, ki je od 10. 5. zvečer v kočljivi situaciji pred premočnim sovražnikom, pogumno zaprl dostop do dravograjskega lesenega mostu. Na levem bregu dravograjskega mostišča sta bila takrat 12. in 16. polk Bolgarske armade z artilerijskim divizionom (Žnidarič, 2005 str. 344 in Hribovšek, 1975, str. 170 in 179). Dva dni je bil bataljon zelo izpostavljen in na zahtevni preizkušnji. Ko so prišle okrepitve iz sestave 3. JA (brigade iz 36. in 51. divizije) ter slovenske 1. Tomšičeve brigade je 2. bataljon v Dravogradu razoroževal vojake (skupaj okoli 3000), ter zbiral vojni plen. Dravograjsko mostišče in njegova obramba je bila odločilna za uresničitev namer JA o zajetju in uničenju sovražnih vojska na jugoslovanskem ozemlju.

3.4 Zaključek vojaške poti Prekmurske brigade

Po dvajsetih dneh samostojnega delovanja so se brigadno poveljstvo in vsi trije bataljoni (iz Maribora, Dravograda in Celja), na ukaz štaba 4. operativne cone, zopet združili 30. 5. 1945 v Marenbergu (Radljah ob Dravi). Vendar se s tem vojaška pot Prekmurske brigade ne zaključi z že omenjenim brigadnim poročilom, z dne 27. 5. 1945¹⁹. Brigado namreč pošljejo (Hribovšek, 1975, str. 225–227) v avstrijski prostor zasedbene cone, ki je bila pod poveljstvom 3. ukrajinske fronte Rdeče armade. Ta prostor so predhodno zasedale bolgarske enote, ki pa so jih pred tem umaknili na Madžarsko. Iz Radelj se je celotna brigada čez dva dni premaknila prek državne meje v Avstrijo v Eibiswald (Ivnik). Tam pa so bile nameščene tudi še druge enote 3. JA vključno s 14. divizijo JA (prav tam, str. 226). Brigada sicer ni dobila posebne naloge, je pa bila v vlogi zasedbenih vojaških sil v Avstriji (prav tam, str. 226). Dnevno so izvajali vojaško urjenje in politično vzgojo ter propagandno in kulturno delovane znotraj brigadnih enot. Po desetih dneh je sledilo razformiranje brigade. Vojaško starešinski in politični kader ter del moštva so po povelju štaba 14. udarne divizije JA razporedili v njene brigade in ostale njene enote. Najprej so razformirali čete in bataljone in nato še štab Prekmurske brigade, s čimer je ta 10. 6. 1945, po nekaj več kot mesecu dni, prenehala obstajati.

17 V Poročilu I. S.P.B je navedeno, da so pripadniki 1. bataljona pri tem zajeli 1500 vojnih ujetnikov.

18 Po navodilih komande mesta Celje je 1. bataljon spremenil celjsko športno igrišče v ujetniško taborišče, zgradil okoli igrišča kontrolne stražarske stolpe in ogradil taborišče z bodečo žico. Vanj so pripeljali okoli 5000 ujetnikov, predvsem iz ustaške vojske. Ko je nadzor nad njimi prevzela 5. divizija 1. JA je 1. bataljon prevzel stražo bivšega nemškega ujetniškega taborišča v Bukovžlaku pri Celju. (Hribovšek, 1975, str. 159).

19 Poročilo I.S.P.B ima na tretji strani z roko dopisana dva datuma in podpis namestnika poveljnika brigade, Janeza Janežiča. Za datum 28. 5. je navedeno, da so se zbrali v Mariboru (verjetno Marenbergu) in se odpravili za Eibiswald. Za 30. 5. pa, da so v Eibiswaldu (Ivnik) v Avstriji.

Že 24. 5. 1945, ko so v Prekmurju še vedno bili vojaki Rdeče armade, so v Murski Soboti začeli postavljati enega največjih spomenikov - Spomenik zmage. Na spomeniku, ki so ga odkrili 12. 8. 1945 sta upodobljena vojak Rdeče armade in partizan.²⁰ Spomenik še stoji, v Prekmurju pa je živ še zadnji borec prekmurske brigade - 97. letni Franček Gomboc (Eöry, 2021).

4 Razprava o ugotovitvah iz raziskovanja

Raziskovanje in opis dogodkov, ki so predhodili oblikovanju največje prekmurske vojaške enote v 2. svetovni vojni odstranjuje tančice skrivnosti in posebnosti Prekmurja v tistem zelo zapletenem in zahtevnem času. Seveda pa tudi vojna in vojaška pot Prekmurske brigade, ki je prav tako specifična in domnevno tudi zaradi tega potisnjena ob rob in zanemarjena.

1. Naj začnem razpravo s tem, da se je zgodovinsko gledano pokrajina na levem bregu Mure, takrat že drugič znašla v posebnih okoliščinah v primerjavi z ostalim slovenskim ozemljem. Prvič se je to zgodilo po koncu 1. svetovne vojne, ko so za priključitev Prekmurja k matičnemu narodu, bolj kot vojaška prizadevanja, bila pomembna tista s prebujanjem prekmurske zavesti in dokazovanjem slovenskega porekla Prekmurja oziroma t. i. Slovenske krajine na Pariški mirovni konferenci leta 1919. Zakaj se v drugem primeru partizanstvo v času, ko je Prekmurje priključeno h Kraljevini Madžarski zlasti v letih 1941 do 1944, ni razvilo, je več razlogov. Najpogostejše so se izpostavljali geografski z navajanjem, da tukaj partizansko delovanje ne bi moglo preživeti, čeprav je to v nasprotju z njegovo temeljno značilnostjo o asimetriji in prilagodljivosti. Fujsova pravi, da so bili razlogi tudi v posebnosti madžarskega okupacijskega sistema, v katerem je bila kmalu po zasedbi vzpostavljena civilna oblast. »Ta je striktno ločevala priseljence in staroselce, ki so jih smatrali za sebi lojalne. Zato je Prekmurje predstavljalo miren otok v osrčju zavojevane Evrope, kar pa še zdaleč ni veljalo za priseljence, sodelavce odporniškega gibanja in žide. Po prihodu fašistične stranke na oblast, spomladi 1944, pa se je ta spravila nad vse prebivalstvo« (Fujs, 1991, str. 69). Poleg tega, da je bil pomemben del vodstva odpora v Prekmurju onemogočen že leta 1941, je več udarcev zadanih še v maju in oktobru 1944. Pri opisu teh dogajanj sem navajal tudi številčne kazalnike o tem, koliko ljudi so aretirali in sodno procesirali zaradi sodelovanja v odporu in jih zaprli ali poslali v taborišča. Proti koncu leta so začeli loviti in streljati še vojake, ki so dezertirali iz madžarske vojske. Tako je pokrajina, upoštevajoč tudi civilne žrtve zaradi vojnih delovanj plačala visok davek s človeškimi življenji²¹.

2. Dubaja (2024, str. 504) iz proučevanih virov in kritik odporništva v Prekmurju navaja tudi oportunistično naravnost prebivalcev in problem skrivačev, ki bi jih bilo treba vključiti v partizanske enote in možnosti političnega dela. Slednje v razmerah, ko je madžarska stran sproti odstranjevala in onemogočala vključevanje v odpor. Poleg nje o

20 Kot model za partizana je uporabljen borec Knoja - Vodovnik iz Kozjanskega odreda (Ustna izjava in fotografije njegovega sina Alberta Vodovnika avtorju).

21 Dubaja (2024, str. 504) navaja, da je Prekmurje v času vojne od 1941 pa do januarja 1946 utrpevalo 1843 žrtev, kar znaša 1,9 % takratnega prebivalstva. V koncentracijskih taboriščih, pa je izgubilo življenje 681 Prekmurcev, od tega jih je bilo v taboriščih umorjenih 424, 245 jih je tam umrlo, osem jih je umrlo zaradi posledic, štirje pa so umrli na poti domov iz taborišča.

opozorilih, zakaj se bolj akcijsko ne pristopi k aktiviranju odpora piše več avtorjev, Godina (1980), Hribovšek (1975), Majcen (1994) idr. Červič (2009), ki je januarja 1944 prišel v Prekmurje, na to odgovarja s seznamom vključenih v odpor in onemogočenih zaradi aretacij. O problemu skrivačev, so tudi člani borčevskih organizacij poskušali kar nekajkrat razpravljati in razčiščevati zadeve²². Zasledimo lahko tudi zmerjanja o prispevkih Prekmurcev ne le s skrivači, ampak tudi z majskimi hrošči iz leta 1945. Dejstvo je, da se je po osvoboditvi Prekmurja s strani Rdeče armade, zgodila hitra in obsežna mobilizacija v vojaške komande mest in njihove vaške čete/straže, pa tudi v oblastne organe. V te je po grobi oceni bilo angažiranih poleg 4000 vojaških oseb in še najmanj 2000 ljudi v oblastne strukture, ali več kot 6 odstotkov populacije. Z navedenim odzivom, kritika glede prevelikega skrivaštva Prekmurcev v vojnem času ne bi dobila dovolj argumentov. Gotovo je kakšnemu prvoborcu, nasprotnikom partizanstva pa sploh, šlo v nos, da so v kategorijo tistih, ki so pridobili status partizana proti koncu vojne, spadalo tudi več kot devet desetih pripadnikov Prekmurske brigade. Če bi kriterij etiketiranja s hrošči obveljal, potem bi tudi avtor teh vrstic sodil mednje, ker je slovenska osamosvojitvena vojna, v kateri je sodeloval v juniju in juliju 1991, trajala deset dni.

3. Džemsova četa je bila prva partizanska enota, ki je oktobra 1944 stopila na Prekmurska tla. Jasno je, da so jo napotili kot obveščevalno enoto v globoko zaledje s temu primernimi nalogami. Manj jasno je, zakaj jo viri poimenujejo po obveščevalcu Ivan Majnik-Džemsu, ko pa je za komandirja bil postavljen Rudi Maglica-Danilo iz Beltincev. Še vedno tudi ni razjasnjeno, ali je četi uspelo oziroma se ji ni posrečilo vzpostaviti stika s terenskimi delavci, med njimi Červičem, Kramarjem, idr. Hribovšek (1975, str. 42–43) citira Červiča, ki navaja, da je do stika z Džemsovo četo prišlo, česar pa Džems niti potrdi niti ne zanika v celoti. Tudi v več knjigah predstavljeno potrdilo Kramarja v imenu okrožnega odbora OF za vzpostavitev povezave s četo, ima datum 12. 10. 1944, ko čete ni bilo več v Prekmurju. Hribovšek izpostavlja, da zlasti Dane Šumenjak-Miran in Jože Kramar-Juš, Stane Červič-Bojan, Franc Kosi, Miško Kranjec in drugi, niso bili obveščeni o prihodu tako pomembne partizanske čete v Prekmurje. To je glede na slabe zveze in odsotnost stalne radijske zveze tudi razumljivo. Ko Červič (2009, str. 45) predstavlja svoj pogled na srečanje z Džemsovo četo v Prekmurju navaja, da so potem, ko so izvedeli za prehod čete preko Mure, v Polani srečali z njo. Izpostavlja, da Džems njihovih predlogov glede načina delovanja, povezave in skupnih akcij ni sprejel. Kritičen je predvsem do načina delovanja pri belem dnevu, na slepo vzpostavljanje stikov s prebivalci in delovanje brez podpore političnih aktivistov domačinov. O vsem tem naj bi poročali tudi nadrejenim v OF. Navedeno zelo spominja na kritike napotitve 14. divizije na Štajersko februarja 1944, ko tudi niso bile vzpostavljene vse povezave s terenskimi organi in obveščevalci. Danes je nemogoče preveriti, zakaj se Džems in Červičeva skupina so ali niso sestali. Pa tudi, ali je obveščevalec Džems imel glede na Červičeve zamere²³ še kakšno nalogo, po tistem, kar se je zgodilo v majskih aretacijah 1944, ko so Madžari aretirali velik del aktivistov, ki jih je povezal oziroma organiziral Červič.

22 Izjava Evgena Emrija avtorju prispevka in Majcen (1994 str. 78–80).

23 Červič na strani 77 svojih Spominov na partizanska leta 1944 v Prekmurju (2009) navede, da je Džems z 32 borci po 6 dneh pobegnil iz Prekmurja. Dejansko je v Prekmurju bil z 21 borci 9 dni.

4. Enigma Šumenjak, bi lahko poimenovali neznanke v zvezi s tem obveščevalcem in prekmurskim narodnim herojem. Najprej, ali je toliko njegovih različnih imenovanj oziroma imen zgolj zaradi obveščevalnega dela, ki ga je opravljal? Za Slobodana Šumenjaka (1923–1944)²⁴ se v slovenski biografiji navajajo tudi partizanska imena Dane-Feks in Miran. Slobodana Šumenjaka (1923–1944) najdemo tudi na seznamu narodnih herojev Jugoslavije od 27. 11. 1953. V virih se navajajo tudi drugi nazivi povezani z njegovim priimkom. V Zborniku Prekmurska brigada se navaja Dane Šumenjak-Miran, tako je zapisano tudi na spominski plošči na Slovenski ulici št. 41 v Murški Soboti, kjer je v družini dr. Šumenjaka, do aretacije oktobra 1944, živel tudi njegov brat Miran Šumenjak²⁵. V prispevku Ustanovitev oddelka za zaščito naroda za Slovenijo, Ljube Dornik-Šubelj (1995) pa se navaja Slobodan Šumenjak-Miran. Takšen zapis najdemo tudi na spominski plošči na Vaneči. Godina (1980, str. 117) in Majcen (1994, str. 40) navajata, da je Šumenjak deloval kot predstavnik VOS v Trstu pod imenom Dane Šumenjak-Fex, pred odhodom v Prekmurje pa si je spremenil ime v Dane Šumenjak-Miran.

Ker je Šumenjak prišel v Prekmurje 4. 7. 1944, kot vodja posebne (obveščevalne) linije za Prekmurje in Madžarsko, se pojavlja vprašanje, ali je bil seznanjen s spremembami, ki so se dogajale v takratnih slovenskih strukturah VOS–OZNA²⁶. Zaradi tega nekateri viri (Hribovšek, Godina idr.) navajajo, da je bil major Šumenjak v Prekmurju kot predstavnik VOS Slovenije, drugi pa da je bil ubit kot član posebne linije I. oddelka Ozne za Slovenijo (Dornik). Dejstvo je, da spremembe v zvezi s preходом slovenske VOS v Ozna za Slovenijo v Prekmurju do decembra 1944 niso mogli izvesti v celoti zaradi prekinjenih zvez (prav tam, str. 112). Zanimive obveščevalne podrobnosti navaja Hribovšek (1975, str. 27–28) v zvezi s povezavo s tujo obveščevalno točko v Soboti Igorja in njegovega sina Kolje (Ladislava) Rusanova. K temu Dornik (1995, str. 115) dodaja, kako so Šumenjaka snubili ruski obveščevalci za zbiranje informacij o Madžarski in tamkajšnjo organizacijo obveščevalne mreže, kar je zavrnil.

V tančico skrivnosti je zavita tudi smrt Šumenjaka. Najpogosteje se navaja, da je bil ubit

24 Rojen je bil 11. 7. 1923 v Šmarju pri Jelšah sodniku dr. Slavku in Ani (dekliško Latzko). Dr. Slavko Šumenjak je naveden med ostalimi padlimi in umrlimi udeleženci NOB v Prekmurju. Umrl je leta 1945 po povratku iz taborišča v Pragi. (Godina, 1980, str. 243). Prav tam pa je navedena tudi Ana Šumenjak, ki je umrla 30. 6. 1945 v Bergen Belsnu v Nemčiji.

25 Mlajši brat Slobodana Šumenjaka, Miran je bil rojen leta 1925, 17.10. 1944 so ga skupaj z očetom in materjo aretirali v Murški Soboti in poslali v taborišče. Umrl je marca 1945 v Hersbrucku, Nemčija (Godina, 1980, str. 243 in 148).

26 OZNA – Oddelek za zaščito naroda ustanovijo 13. 5. 1944 tako, da izločijo sektor za boj proti peti koloni iz poverjenišтва za notranje zadeve NKOJ in ga podredijo Poverjeništvu narodne obrambe NKOJ (Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije po drugem zasedanju AVNOJ-a predstavlja začasno vlado). Posamezne nacionalne enote Ozne podredijo neposredno Poverjeništvu za narodno obrambo NKOJ. Ozna je bila strogo centralizirana obveščevalno-varnostna in proti obveščevalna služba za območje cele Jugoslavije in tako centralizirana tudi v okviru Slovenije. To je prineslo spremembo tudi v Sloveniji in izločitev obveščevalnega oddelka in oddelka za inozemstvo iz odseka za notranje zadeve SNOS (Slovenski narodno osvobodilni svet) ter preoblikovanje slovenske VOS (Varnostno obveščevalne službe). Ta proces je v Sloveniji potekal od 26. 6. 1944 do sredine avgusta 1944 (Dornik, 1995)

20. 10. 1944 (Hribovšek, 1975, str. 47 in spominska plošča v Murski Soboti in na Vaneči). Poleg omenjenega datuma smrti (na dan osvoboditve Beograda (op. a.), Dornik (1995) na strani 113 navaja datum 22. 10. 1944. Ta datum navaja tudi Slovenski biografski leksikon. Godina (1980, str. 147) navaja, da je Mirana 20.10. nabodel na bajonet skrit vojak pri viničarji Jolanke Kirbisch na Vaneči in da je tam umrl. To potrjuje tudi Červič, ki je bil na Vaneči v istem spopadu ranjen (2009, str. 61) in dodaja, da je Šumenjaku odpovedala pištola parabola, ko je poskušal streljati na žandarja in ga je drugi žandar prebodel skozi prsi, zatem pa so hudo ranjenega poskušali zasliševati madžarski agenti. Šticl (v Novak idr., 1985, str. 438–439) navaja, da so Šumenjakovo in Kosijevo truplo morali domačini pokopati na domačem pokopališču (domnevno Vaneča op. a.) medtem, ko so posmrtno ostanke svojci po osvoboditvi prenesli na pokopališče v domači kraj. Vendar pa Dornik (1975, str. 114), navaja, da je bil Šumenjak ranjen 20. 10. in je naslednji dan umrl v Murski Soboti. V nadaljevanju pa piše, da v Bazi 24, kjer je bilo načelstvo Ozne za Slovenijo, niso vedeli za smrt Šumenjaka 22. 10. Zato so mu 24. 10. poslali Bogdan Hrovat-Miho²⁷, ki naj bi postal njegov pomočnik, hkrati pa še dva radiotelegrafista in nekaj pozneje še dva domačina iz Prekmurja Jožeta Korena in Janeza Cimermana (Dornik, 1995, str. 113). Hrovat je prispel v Prekmurje šele 9. 12. in ugotovil okoliščine Šumenjakove smrti. V Prekmurju je ostal vse do osvoboditve, od aprila do junija 1945 pa opravljal delo pooblaščenca OZNE za okrožje Ljutomer (prav tam). Postavlja se vprašanje, kako so se lahko v Ozninih dokumentih znašli različni datumi smrti.

5. Z enigmo Červič pa bi lahko označili tudi po vojni najbolj izpostavljenega pomurskega partizana. Stane Červič-Bojan, v virih tudi Stanko s še enim partizanskim imenom Sergej (Majcen, 1994, str. 42) iz Radomerja pri Ljutomeru, je bil rojen 21. 4. 1922, umrl pa 24. 12. 2011. Najprej je bil od 15. 4. 1942 partizan v 1. ruški četi, kasneje pa v prvem Pohorskem bataljonu. Novembra 1942 je bil poslan v Prlekijo kot kadrovska pomoč. Dva krat je bil ranjen, prvič 31. 12. 1943 v Radomerju in drugič 20. 10. 1944 na Vaneči, kjer je bil tudi edini preživeli partizan v spopadu. Za tem pa je bil po obravnavi pred madžarskim vojaškim sodiščem poslan v taborišče Dachau in tam kot Slavomir Szerni preživel od 14. 11. 1944 do osvoboditve taborišča 29. 4. 1945 (Červič, 2009, str. 66). Na Červiča so, kot edinega prekmurskega partizana, Madžari razpisali nagrado za informacije o njem oziroma izdajo. Tudi njegov oče Alojz Červič-Mihec je bil v partizanih, in ustreljen 10. 5. 1944 v Črenšovcih. Njegova spremljevalka in kasnejša žena, Dragica Vrbnjak-Nadja je 20. 5. 1944 prav tako ranjena, zatem zajeta, obsojena in zaprta. Aretirana pa je tudi (kasnejša tašča) Elizabeta Vrbnjak-Mira in julija 1944 zaprta v Sombotelu. Godina v obeh svojih knjigah Prekmurje 1941–1945 (prva izdaja 1967 in druga dopolnjena izdaja 1980), pa tudi Franček Majcen v knjigi Prekmurska četa med Muro in Rabo (1994) prispevke Červiča k prekmurskemu partizanstvu le »obrobno« opisujejo²⁸. Domnevamo lahko, da je zato Červič v podlistku časopisa Vestnik leta 1982 objavil Spomine Staneta Červiča-Bojana. Leta 2009, pa so ti spomini objavljeni še v knjigi ZZB NOV Lendava. Tako imamo dva oziroma več pogledov na prispevke posameznikov v

27 Bogdan Hrovat-Miha (roj. 1923, samomor v pisarni OZNE v Ljubljani 1948) je v virih omenjen tudi kot "Puklasti Miha" zaradi telesne hibe (glej: Dornik, str. 115 in Majcen, 1994, str. 77).

28 Glej: Hajdinjak in Ftičar v Červič 2009, str. 6 in 9.

narodno osvobodilnem gibanju v Prekmurju. Nekateri med njimi pomagajo odstraniti tančice skrivnosti, spet drugi postavljajo vprašanja, kaj je resnično in kličejo k dodatnem raziskovanju²⁹. Červič (2009, str. 22) med drugim navaja, da so kot prvi preko odbora OF v Globoki poskušal vzpostaviti stik z Budimpešto, že marca 1944 preko Rada Rakuše in Staneta Simoniča, ki so ju tja poslali. Kako so na to gledali v centrali VOS, če so za to sploh vedeli in tega niso ukazali ali odobrili, si lahko le zamišljamo. Zanimivo, da tega Šumenjak kasneje ne omenja v pismih iz Prekmurja oziroma Madžarske, ki jih objavlja tudi Godina (1980, str. 123–128 in 132). Nikjer niso omenjene niti reakcije ali naloge Šumenjaka in drugih za takšne Červičeve aktivnosti.

Ko Červič opisuje (2009, str. 30–31) dva Šumenjakova spremljevalca (Ivan Orel- Rastko in Jernej Osulin-Drago) pri slednjem navaja, da bi ta naj ostal na ljutomerskem terenu ter organiziral VOS, obenem pa bi vzdrževal zvezo med Ljutomerom in Globoko do Ptujja³⁰. Izpostavlja, da so Osulina na ptujskem področju zajeli policisti, začel je izdajati in sodelovati z Gestapom. Potem pa dodaja, da naj bi že pred tem, ko je bil v zaščitni enoti VOS za Štajersko, bil agent Gestapa. Zanimivo vprašanje je, kako je to vedel Červič, ki ni bil obveščevalec in sodelavci nemške tajne policije niso bili ravno javni pa tudi, da noben drugi vir tega ne omenja. Iskanja domnevnih in stvarnih izdajalcev ali sodelavcev nasprotne agenture je bilo v tistih časih veliko. V Prekiji in še posebej v Prekmurju toliko bolj, zaradi obsežnosti vdorov v strukture odpora in aretacij aktivistov³¹. Koliko od teh iskanj izdajalcev je bilo stvarnih in koliko takšnih, da bi zakrili stvarne, je po osemdesetih letih težko ugotoviti.

6. Radio depeša GŠ NOV in POS, ki so jo 13. 1. 1945 poslali v Prekmurje (Godina, 1980, str. 165, Majcen, 1994, str. 64 in Dubaja, 2024, str. 503), vsebuje usmeritve oziroma direktive za organiziranost in delo OF in aktivistov, pa tudi za oblikovanje in delovanje vojaške enote (Prekmurske čete), je pomembna še v vojaško operativnem vidiku. Prekmurje postane, pogojno imenovano, slovensko vojaško operativno območje s tem, ko v depeši navedejo, da naloge in vojaški ukazi ter obveščevalna poročila potekajo direktno do Glavnega štaba (in ne več preko 4. operativne cone op. a.). To se v praksi sicer ni uresničilo v celoti, ker je radijska postaja po prejemu depeše dokončno odpovedala in ta zveza ni delovala do osvoboditve Prekmurja (Majcen, 1994, str. 65). Zadeva se spremeni s prihodom delegacije SNOS v Prekmurje 6. 4., in 9. 5. ko se general Ambrožič premesti iz Murske Sobote v Maribor. Kljub temu je januarska radio depeša, priznanje za Prekmurje kot slovensko (po)krajino. Lahko pa tudi nekak odgovor na to, da so Madžari že septembra 1944 okraja Murska Sobota in Lendava proglasili za operativno vojno področje pri čemer so s civilnim prebivalstvom upravljale vojaške oblasti (Godina, 1980, str. 134). Obenem pa so v neposredni bližini potekale tudi že dograjene nemške obrambne

29 Na primer, kako in kdo je načrtoval razorožitve madžarske vojske v murskosoboški vojašnici po 15. 10. 1944, kdo in kako je to sporočil v vojašnico. Primerjaj: Godina (1980, str. 142–143) z Červič (2009, str. 51–52) in Majcen (1994, str. 44–45).

30 O tem tudi Godina, ko citira Šumenjakovo pismo z 24. 7. 1944 (1980, str. 120) in navaja, da je oba spremljevalca poslal nazaj čez mejo. Pri tem je Osulin imel nalogo obveščanja za šifro 5, kjer je preden je prišel v partizane pred dvema letoma delal.

31 O tem glej: Majcen (1994), str. 67–70.

linije (Jugovzhodni zid - nem. Südostwall ali Reichsschutzstellung), ki naj bi zaustavile prodor Rdeče armade v notranjost rajha na avstrijskem ozemlju.

7. Zanimivo je vprašanje, koliko borcev je sploh bilo v Prekmurski četi - prvi prekmurski partizanski enoti. Njena sestava se je nenehno spreminjala tako, da ni prerasla nad tri-deset borcev, čeprav jih skupaj v četi praktično nikoli ni bilo toliko (Majcen, 1994, str. 77–78). Na seznamu čete (prav tam, str. 205) je navedenih skupno 42 imen. Če analiziramo sestavo čete skozi opise njenega delovanja in navajanje borcev pri tem, bodisi na Goričkem ali na Dolinskem, pa je teh imen 33. Iz tega bi lahko sklepali, da so po vojni na seznam čete uvrstili tudi aktiviste, ki so bili posredno povezani s Prekmursko četo, neposredno pa niso bili v njej. Tako Prekmurska četa predstavlja vojaški in politični okvir sestave tistih, ki so v času obstoja čete delovali v Prekmurju (Majcen, 1994, str. 77).

Različno pa je tudi navajanje sodelovanja Prekmurske čete pri osvobajanju Prekmurja (Majcen, 1994, str. 163–172 in Godina, 1980, str. 206), oziroma pri osvobajanju Murske Sobote 3. 4. (Emri v Gašpar, 2020). Ni treba oporekati številčnim kazalnikom tega sodelovanja, tudi če je šlo le za 9 borcev čete, ker se ve, da so predhodnice enot Rdeče armade s pridom izkoriščali tudi domačine, da so prvi vstopali v »domača« naselja in tako bili najbolj izpostavljeni. Dejstvo je tudi, da je večina borcev Prekmurske čete po 5. 4. prevzela vojaške ali politične dolžnosti v komandah mest ali njihovih vojaških enotah in oblastnih organih. Zato jih kasneje tudi niso razporejali v sestavo Prekmurske brigade. Posebnost Prekmurja so bile vaške čete in/ali straže (Hribovšek, 1975, str. 64 in 73). Majcen (1994, str. 165) uporablja tudi izraz narodna straža³². V drugih predelih Slovenije so se podobne enote imenovala Narodna zaščita, medtem ko so v Prekmurju ohranile naziv iz obdobja po koncu 1. svetovne vojne leta 1918 in 1919, ko so skrbele za varovanje premoženja in pomembnih objektov. Obstoj in angažiranje teh struktur ni bilo nepomembno, saj so 9. 5. 1945 skupaj s Prekmursko brigado v Maribor lahko napotili tudi bataljon KNOJ.

8. Dotakniti se je treba tudi vprašanja, ali so tudi pripadniki 1. bolgarske domovinske armade (v nadaljevanju BA) sodelovali pri osvobajanju Prekmurja. Vojaško zavzemanje Prekmurja z enotami Rdeče armade (v nadaljevanju RA) je najprej potekalo s severa (Goriškega proti Muri) s silami 27. RA, potem pa s silami dveh korpusov 57. RA iz vzhoda (Lendave po ravninskem predelu ob Muri) proti avstrijskemu ozemlju na zahodu. Na levem krilu 57. RA se je nahajala 1. BA. Ko se je 27. RA umaknila proti severu (Graz) so v Prekmurju na levi strani Mure bili Sovjeti s 57. RA, na nasprotni desni strani Mure pa 2. nemška tankovska armada in ostanki 3. madžarske armade (Hribovšek, 1975, str. 72 in Lorenčič, 2022, str. 48–49). Na desni strani Mure so na meji ob vzhodnem robu Slovenskih goric položaje držali najprej Rdečearmejci, zatem pa jih prepustili 1. BA. Lorenčič (prav tam) navaja, da je manjši del bolgarske vojske operiral tudi v Prekmurju.

32 Poleg tega pa Majcen (1994, str. 84) uporablja tudi izraz narodna zaščita. Pri narodni straži je treba ločevati med madžarskimi narodnimi stražami, ki so jih v Prekmurju po posebni uredbi ustanavljali po 27. 11. 1944 in slovenskimi oziroma prekmurskimi, ki so jih ustanavljali od marca 1945 naprej. Madžarske formacije narodnih straž Majcen (1994, str. 71) označuje tudi z belo gardo, kar v Prekmurju ni uspelo.

Majcen (1994, str. 171) pa se sklicuje na poročilo Sovjetskega informacijskega biroja, po katerem so enote 3. ukrajinske fronte skupaj z četami bolgarske armade zavzele mesto Dolnja Lendava. Vendar vojaški izraz operirati ne pomeni tudi osvobajati in je to možno razumeti le kot pogojno. Operativna meja med 57. RA in 1. BA je namreč potekala po reki Muri in bi takšno mešanje pristojnosti bilo nenavadno. Preko Lendavskega kota bi, po osvoboditvi Prekmurja, na desni breg Mure lahko poslali dele 12. bolgarske divizije iz 1. BA, ki je zamenjala enote Rdeče armade ob vzhodnem robu Slovenskih goric. Pogojno pa tudi zato, ker sta v času zavzemanja bila takrat oba mostova čez Muro v Murskem središču (Petišovcih) porušena. Ni pa sporno vračanje enot 1. BA iz Avstrije skozi Prekmurje konec maja in v začetku junija 1945.

Z dogajanjem na fronti ob Muri pa je povezana še ena ugotovitev. Danes vemo, da je poskus forsiranja Mure s strani 299. divizije RA med Dokležovjem in Veržejem v začetku aprila 1945 bil del strateške zamisli, kako naj RA (skupaj s 1. BA op. a.)³³ prodre do Drave na linijo Ptuj – Maribor – Lipnica. Prvi poskus pri Veržaju ni bil uspešen in zanj so Rdečearmejci plačali ogromen krvni davek³⁴. Vendar se tudi predviden prodor čez Muro na severu proti Pesnici ni zgodil³⁵. Neuspešni pa so bili tudi kasnejši poskusi frontnega preboja 1. BA na črti Središče ob Dravi – Gomila pri Kogu – Šafarsko. Iz dostopnih virov lahko izluščimo tudi odgovor na vprašanje, zakaj ni prišlo do preboja RA do Maribora oziroma Drave. Del odgovora je po padcu Dunaja v preusmeritvi Rdeče armade proti severu, zaradi Berlinske operacije in tekme med takratnimi zavezniki na vzhodu in zahodu, kdo bo zavzel prestolnico nacistične Nemčije. Drugi del odgovora pa je, da je šlo za zelo žilavo obrambo, s katerim se je ščitil umik nemških sil z Balkana. Če bi se preboj na Muri posrečil, bi konec vojne na slovenskih tleh bil gotovo drugačen.

9. Oblikovanje Prekmurske brigade ob koncu 2. svetovne vojne in njeno pošiljanje v Maribor in Mariborskemu vojaškemu poveljstvu je odraz stiske in pomanjkanja vojaških sil, ki bi na Štajerskem sodelovale pri osvobajanju tega območja in preprečevanju izmika sovražnih sil. Pri tem ima največja prekmurska vojaška enota, kot sem opisoval pri delovanju vseh treh njenih bataljonov (v Mariboru, Celju in Dravogradu) vidno vlogo, kljub temu, da je bila praktično brez vojaških izkušenj. Poleg tega pa je tudi večina slovenskega vojaškega kadra za komando mesta Maribor prišla iz Murske Sobote, kamor so ti, kot že omenjeno, prišli iz različnih območij.

10. Kljub prej navedenemu, v vojaški poti Prekmurske brigade ne moremo razglabljati o velikih bitkah in kar temu pritiče. Ni tudi natančnih podatkov, koliko vojnega plena je zajel kateri bataljon. Vse to odslikava značilnosti takratnega časa, da ne zapišem kaosa. Hribovšek (1975, str. 214), ki je bil takrat politični komisar 2. bataljona v Dravogradu,

³³ Glej tudi: karta 215 v Lorenčič, 2022, str. 34.

³⁴ Od 518 padlih rdečearmejcev v Prekmurju v času njenega osvobajanja in zasedbe prekmurskega ozemlja jih je pri poskusu forsiranja Mure 6. 4. 1945 domnevno padlo 418 (Fujs, 2023, str. 247 in 250). Majcen (1994, str. 175) pa citira nemški vir (Marburger Zeitung) po katerem bi naj bilo 411 prešteti in še 200 ocenjenih mrtvih ter 148 ujetnikov Rdeče armade.

³⁵ Glej dokument 52: VIZ, 1975, VI/19, str. 328–334; *Naređenje štaba 4. Operativne zone Slovenije od 10. aprila 1945 potčinjenim jedinicama za prelaz u ofanzivu radi pružanja direktne pomoči Crvenoj armiji*).

opisuje, kako je skupina borcev iz njegovega bataljona v Pliberku iskala kamione 8. ustaške divizije, v katerih bi naj prevažali razne dragocenosti med njimi tudi zlate palice. Ne daleč od Pliberka so, izpred angleških straž, odpeljali deset kamionov, ki so jih vozili kar zajeti hrvaški civili. Ko so kamione pripeljali v Dravograd k železniški postaji so jih začeli naglo iztovarjati in odpirati številne zaboje. V zabojih niso našli zlata v palicah, temveč so bili polni papirnatega denarja, to je hrvatskih kun, katerih vrednost je bila, tako Hribovšek enaka ničli. Na jezljiv ukaz komandanta bataljona so hrvatske kune sežgali.

11. Tisto kar je o vojaški poti Prekmurske brigade bilo manj znanega, je razporeditev v južne predele avstrijske Štajerske v sovjetsko zasedbeno cono. Prekmurska brigada je bila skupaj z ostalimi brigadami 14. divizije JA, poslana na območje kjer so pred tem bile razporejene bolgarske enote. Te so se junija 1945 umikale na Madžarsko, tudi skozi Prekmurje. Vse to je bilo v kontekstu umikanja jugoslovanskih enot s Koroške, ko maršal Tolbuhin zasedbena ozemlja z Bolgari nadomesti z Jugoslovani. Mogoče tudi zaradi prisilnega umika jugoslovanskih formacij s Koroške. Posebno zavezniško noto, za jugoslovanski umik s Koroške, dobijo že 13. 5. 1945 na podlagi Jaltskega dogovora, po katerem je bilo treba spoštovati meje Avstrije iz leta 1937. Domnevamo lahko, da so Angleži na Koroškem vračali osebe iz spornih nacionalnih formacij v Jugoslaviji (ustaši, domobranci, četniki, Ljotičevci idr.) tudi zato, da bi zmanjšali jugoslovanski pritisk na koroško ozemlje in jih prezaposlili z vojnimi ujetniki. Tito je izdal ukaz za umik s Koroške 19. 5. in ta se dotakne tudi Prekmurske brigade, ki je 10 dni prebila v Avstriji in tam čakala, to danes vemo, na razformiranje.

Z navedenim pa smo tudi pri prehodu slovenskih vojaških enot v JA in njihovem ugašanju po koncu vojne, ki se dotika 14. divizije³⁶ pa tudi prekmurske brigade. Žnidarič navaja (2005, str. 333) da je 14. divizija od 19. 5. 1945 spadala v sestav 3. JA in so se divizijske brigade od 23.–24. 5. iz dotedanjih položajev na Koroškem premaknile čez Radlje na avstrijsko Štajersko v sovjetsko zasedbeno cono. Temu je sledila reorganizacija, ker je bilo treba demobilizirati rudarje, železničarje, prosvetne delavce in nekatere druge poklice. Tako so v 14. diviziji JA ukini 11. (Zidanškovo) brigado in 13. (Bračičevo) brigado in borce vključili v 2. (Šercerjevo) in 6. (Šlandrovo) brigado ter 1. (Tomšičevo) brigado. Te brigade so izgubile nazive Slovenska narodno osvobodilna brigada (SNOUB). Zanimivo, da v dokumentih pri tem razformiranju 1. slovenska prekmurska brigada JA, v omenjenem viru ni omenjena. Dejstvo pa je, da je šele 1. 6. prišla v divizijsko cono.

12. Koliko je bil general Ambrožič, ki je usmerjal oblikovanje Prekmurske brigade in njeno delovanje na Štajerskem, vpet tudi v njeno razformiranje, ne vemo natančno. To področje je takrat že pokrivala 3. JA in njej so bile podrejene vse operativne in prostorske vojaške strukture oziroma komande. Vemo, pa da je nekaj podobnega, kot je umik jugoslovanskih sil iz Koroške, Ambrožič doživel v Porabju, ko je 17. 4. 1945 šel predstavnikom Rdeče armade v Porabje predlagat, da bi prekmurski oblastni organi sodelovali tudi

36 14. divizija je spomladi 1945 imela Tomšičevo, Bračičevo, Šercerjevo, Šlandrovo in Zidanškovo brigado. Te brigade so z ukazom GŠ JA že 6. 4. 1945 preimenovali tako, da pred dotedanja slovenska poimenovanja dobijo številčne oznake in tako formalno zabišejo ta del identitete.

v Porabju. Tam so ga hladno odslovili, češ da bodo vprašanje porabskih Slovencev reševali po vojni le politiki (Hribovšek, 1975, str. 81). Očitno so se držali dogovora iz Jalte tudi glede spoštovanja madžarskih meja iz leta 1937.

13. Precej neraziskano vprašanje je, koliko in kako je bila Prekmurska brigada prisotna v takratnih medijih. V osvobojenem Prekmurju je 16. 4. 1945 začel izhajati dnevni časopis »Novi čas«, ki ga je urejal Ferdo Godina. Ta je in v Murski Soboti izhajal do 12. 5. nakar so ga preselili v Maribor, kjer je izhajal nekaj časa pod istim imenom, nato pa so ga preimenovali v »Večer« (Godina, 1980, str. 216)³⁷.

14. V primerjavi s 43. brigado Teritorialne obrambe Slovenije, ki so jo v Pomurju oblikovali, opremljali in usposabljali ter pripravljali za obrambo domovine od leta 1975 do 1986 je treba navesti, da je bila 1. prekmurska brigada številčnejša, v kvaliteti oborožitve pa primerjalo gledano slabše oborožena, čeprav so tudi brigado TO v začetku opremljali s t. i. trofejnimi orožjem. Je pa brigada TO, ki je od leta 1978 nosila ime po narodnem heroju Štefanu Kovaču-Marku, imela do njenega razformiranja leta 1986 za sabo 12 letno vojaško pot. Ko so v pokrajini ob Muri po letu 1968 začeli oblikovati strukture teritorialne obrambe, so v poveljstvu Prekmurskega partizanskega odreda bili vključeni tudi trije partizani in sicer Rudi Maglica Danilo, kot komandant, Jože Varga-Jurček in Ljubomir Deškovič.

5 Sklep

1. slovenska prekmurska brigada je bila najmlajša slovenska brigada v 2. svetovni vojni. Obenem pa je bila največja med vsemi slovenskimi brigadami tistega časa. Njena vojna pot je praktično trajala en teden, vojaška pot pa od 7. 5. do 10. 6. 1945. Tisto kar ob 80-letnici ustanovitve in delovanja Prekmurske brigade daje misliti je, da nekateri uradni ali poluradni pregledi slovenskih brigad v 2. svetovni vojni 1. slovensko prekmursko brigado JA izpuščajo ali pozabljajo. Dodajam še, da je v osrednji monografiji Prekmurje 1941–1945 na 292 straneh Prekmurski brigadi namenjena ena stran, štiri strani pa v monografiji o Prekmurski četi na 205 straneh³⁸.

Skozi poskuse vzpostavljanja vojaških enot v Prekmurju, oblikovanje in vojno ter vojaško pot Prekmurske brigade se kaže posebnost NOB v tej slovenski krajini, pa tudi izginjanje in ugašanje slovenskih partizanskih enot maja leta 1945.

Literatura:

- Červič, Stane-Bojan, 2009. Spomini na partizanska leta 1944 v Prekmurju. Lendava: ZZB NOV Lendava.
- Dornik-Šubelj, Ljuba. 1995. Ustanovitev oddelka za zaščito naroda za Slovenijo. V: Prispevki za novejšo zgodovino XXXV-1995, str. 103–115.

³⁷ Majcen (1994, str. 195) piše, da je prva številka izšla v Murski Soboti 17. 4, z datumom 15. 4. Dodaja, da je Novi čas v Mariboru nekaj časa izhajal pod istim imenom, nato se je preimenoval v Vestnik in potem v Večer.

³⁸ Glej: Godina (1980, str. 214) in Majcen (1994, str. 200–203).

- Dubaja, Dunja, 2024, Prekmurje v viharju druge svetovne vojne. V: Prispevki za novejšo zgodovino LXIV-1/2024, str. 489–505. Dostopno (20.10. 2024) na: <https://ojs.inz.si/pnz/article/download/4310/4887/11735?inline=1>.
- Emri, Evgen, 1968. Prekmurska četa, Prva prekmurska brigada. Obč. odbor Zveze združenj borcev NOV, Murska Sobota: ZGP Pomurski tisk.
- Eöry, Silva, 2021. Franc Gomboc: »Gasilci smo neutrudna vrsta samarijanov« Dostopno (20. 10. 2024) na: <https://vestnik.svet24.si/clanek/aktualno/gasilci-so-neutrudna-vrsta-samarijanov-870635>.
- Fujs, Metka 1991. Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. V: Kronika, letnik 39, številka 1/2. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 63–69.
- Fujs, Metka, 2023. Seznam leta 1945 padlih vojakov Rdeče armade na območju Pomurja, pokopanih na soboškem pokopališču. Zbornik soboškega muzeja, str. 247–296.
- Gašpar, Adriana, 2020. Tudi Prekmurci sodelovali pri vstaji. Dostopno (20. 10. 2024) na: <https://vestnik.svet24.si/clanek/aktualno/tudi-prekmurci-sodelovali-pri-vstaji-773705>.
- Godina, Ferdo, 1967. Prekmurje 1941–1945. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Godina, Ferdo, 1980. Prekmurje 1941–1945. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Hribovšek, Mitja. 1975. Prekmurska brigada, Ljubljana: Tiskarna Tone Tomšič.
- Izveštaj Štaba 1. slovenačke Prekomurske brigade od 27. maja 1945 štabu 14. udarne divizije JA o formiranju brigade i aktivnosti njenih jedinica do kraja rata. V: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 19, Vojnoistorijski institut Beograd in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, dokument št. 153, str. 792–797.
- Lorenčič, Darjan, 2022. Rdeča armada in osvoboditev Prekmurja leta 1945: kolektivna memorija lokalnega prebivalstva : magistrsko delo Maribor: Filozofska fakulteta.
- Majcen, Franček, 1994. Prekmurska četa med Muro in Rabo - prispevek k zgodovini NOB v Prekmurju. Murska Sobota: Solidarnost.
- Naređenje štaba 4. Operativne zone Slovenije od 10. aprila 1945 potčinjenim jedinicama za prelaz u ofanzivu radi pružanja direktne pomoči Crvenoj armiji. V: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 19, Vojnoistorijski institut Beograd in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, dokument št. 52, str. 330–334.
- Novak, Drago, Ivan Orešnik in Herman Šticl. Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju. Murska Sobota: Pomurska založba, 1985.
- Popović, Jovo, 1967, Rat poslije Pobjede, Kazivanje Koste Nada. Zagreb: Alfa
- VIZ, 1969 (Vojnoistorijski institut Beograd). Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 16 - Borbe u Sloveniji 1944 godine.
- VIZ, 1975 (Vojnoistorijski institut Beograd in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani). Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 19 - Borbe u Sloveniji 1945 god.
- VIZ, 1982 (Vojnoistorijski institut Beograd). Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. II knjiga 15 - Dokumenta Centralnog komiteta KP Jugoslavije i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije i Generalštaba JA 1. januar — 15. maj 1945.
- Vodovnik, Albert, 2019. Dopis in fotografije o očeti – borcu kozjanskega odreda. Hrani avtor.
- Žnidarič, Marjan, 2005. Partizanske enote in zavezniki v severovzhodni Sloveniji v zadnjih mesecih vojne. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, let. 76, 3-4 zvez., str. 331–346.

